

OSMANLI ARAŖTIRMALARI
IX

NeŖir Heyeti — Editorial Board
HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ
HEATH W. LOWRY

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
IX

İstanbul - 1989

KONYA'DA KÖLELER

(16. yüzyıl sonu - 17. yüzyıl)

İzzet SAK

Bir süre önce Bursa Şer'îye Sicilleri'ne dayanarak Köle konusunda yayınlanan iki makale¹ ile Muhammed Hamidullah ve Mehmet Akif AYDIN'ın yine aynı mevzuda yayınladıkları müşterek makale² hayli ilgi çekti. Konya Şer'îye Sicilleri'nde de aynı amaçla araştırma yapmaya iten sebep bu alâka olmuştur.

Konya'da Mevlânâ Müzesi'nde saklanan Şer'îye Sicilleri içinde 970-1019 ve 978-979 tarihine ait iki defter ile 17. yüzyıla ait kayıtları ihtiva eden sekiz sicil bu araştırmanın anakaynaklarını teşkil etti³.

I — SOSYAL VE EKONOMİK HAYATTA KÖLELER :

Osmanlı Devleti'nin büyük şehirlerinden biri olan Konya, 17. yüzyılda çoktan şehir dışına taşmış olup, 20.000 kişilik bir nüfusa sahip idi. Bunun tabii bir sonucu olarak şehirde, sanayi ve ticari faaliyetler gelişmiş bir seviyedeydi. Bu dönemde Konya İstanbul, Edirne, İzmir gibi başlıca büyük şehirlere açılmış olan bir deri sa-

1 Halil Sahillioğlu, «Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri», *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Ankara 1979, s. 67-138, (kısaltması: *Bursa'da Köleler.*); Aynı yazar, «Onbeşinci Yüzyılda Bursa'da Dokumacı Köleler», *Atatürk Konferansları 1975-1976*, Ankara 1983, C. VIII, s. 217-229, (kısaltması: *Dokumacı Köleler.*).

2 Muhammed Hamidullah - M. Akif Aydın, «Köle», *İslâm Ansiklopedisi Tanıtım Fasikülü*, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), İstanbul 1986, s. 126-132.

3 Bunlar: D.9, M.20, C.17, D.11, M.29, C.2, D.15, B.24, C.28, C.21, numaralı raflarda kayıtlı sicillerdir.

nayii ile⁴ çevrenin ihtiyacını karşılayan gelişmiş bir dokuma sanayiine⁵ sahip bulunmaktadır. Şehirde ayrıca güherçile imâlâthânesi, boyahâne, bezirhâne, mumhâne gibi imâlâthânelerden başka saraçlar, semerciler, kılıççılar ve bıçakçılar da bulunmaktaydı⁶. Araştırma yaptığımız dönemlerde Konya'da sosyal ve ekonomik hayata az da olsa etki eden bir sınıf vardı, bunlar da köleler ve carieler idi. Bunlar yukarıda bahsettiğimiz iş sahalarında istihdam edildikleri gibi bağ-bahçe işlerinde çalıştırılıyor⁷ ve değirmen işletmekte de kullanılıyorlardı⁸. Biz bu araştırmada Konya'da bir esir pazarının bulunup bulunmadığını, kölelerin cemiyet içindeki yerlerini, sosyal ve ekonomik hayata katkılarını, Konya Şer'îye Sicillerinde rastlanan kölelerin milliyetlerini ve getirildikleri ülkeleri, kölelerin ekonomik değerlerini, köle fiyatları ile emtia fiyatlarının karşılaştırmasını yaptıktan sonra sicillerden çıkarılan köle davalarının tasnifini yaparak bu davalar hakkında kısaca bilgi verip, herbirine çeşitli misâller göstereceğiz.

İstanbul, Bursa, Şam ve diğer büyük şehirlerde olduğu gibi Konya'da da bir köle pazarının mevcudiyetine sicillerde ve diğer tarihî kaynaklarda rastlanmamıştır. İbrahim Hakkı Konyalı İstanbul Başvekâlet Arşivi'nde 387 numarada kayıtlı tarihsiz Kanunî devrine ait bir Konya Tapu Defterine atfen, Konya'da yirmiiki pazar yerinin bulunduğunu belirtmektedir⁹. Fakat bunların içinde köle pazarının bulunup bulunmadığını tespit etmek mümkün olmadı. Çünkü pazar sayısını vermekte, pazar isimlerini ise belirtmemektedir. Yücel Özkaya ise Evliyâ Çelebi'ye atfen, Konya'da at pazarından başka pazar bulunmadığını yazar¹⁰. Karaman Vilâyeti Ka-

4 el-Hac Mehmed Efendi ibn el-Hac Hasan, el-Hac Mehmed ibn el-Hac Derviş'e 1593 sahtiyandan 1533'ünü 150'şer akçeden 233.016 akçeye satmıştır (M. 28-141).

5 Dokunan malzemeler arasında halı, kilim, seccade, bez, astar gibi malzemeler bulunmaktadır.

6 Yusuf Oğuzoğlu, «17. Yüzyılda Konya Şehir Ekonomisini Etileyen Bazı Faktörler», *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1982, C. XIV, S. 25, s. 335.

7 D.9-138-4 (5 Şevvâl 1074/1.V.1664).

8 C.17-178-3 (Evâsıt-ı Zilkade 1037/13-22.VII.1628).

9 İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitâbeleriyle Konya Tarihi*, Konya 1964, s. 243.

10 Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, s. 148.

nunnâmesi'nde kölelerle ilgili çeşitli hükümler bulunması¹¹ ve bu hususta çeşitli kanunlar çıkarılması, Konya'da da bir esir pazarının bulunduğu ihtimalini düşündürmektedir.

Şehirde canlı bir köle ticaretinin olduğunu, kölelerin alınıp-satıldığını Konya Şer'îye Sicillerinden çıkardığımız belgelerden kolayca anlamak mümkündür.

Konya'da herkes köle alabilecek durumda değildi. Çünkü köleler zamanın şartlarına göre bir hayli pahalıydı. Sicillerden çıkardığımız köle sahiplerinden bazılarının isimleri şunlardır: Mevlânâ Abdülgaffar Efendi ibn Ali Efendi, Karaman Beğlerbeğisi Mustafa Paşa, el-Hac Musa bin Ömer, Dergâh-ı âlî müteferrikalarından Hasan Ağa, Dergâh-ı âlî kullarından Ömer Ağa, Dergâh-ı âlî kullarından Mehmed Beğ, Mütesellim Siyâvuş Ağa, Fazlı Beğ, es-Seyid Mehmed Çelebi, Tuzcu Kara Ahmed ibn Mehmed, Saraczâde demekle maruf Abdülkerim Efendi ibn Abdülkerim Efendi, Hasan Çavuş, Menzili Kürt Mehmed Beğ, Şehir Şubası Mehmed Ağa, Mütesellim Osman Ağa, Zülkadriye Beğlerbeğisi Mehmed Paşa, Fahrü'l-âyân Hasan Ağa ibn Abdülmennân, Mevlânâ Celâleddin evlâdından Hüseyin Efendi ibn Hasan Çelebi, Koca Mütesellim demekle marûf Ömer Ağa, Konya Mirâb Emîni el-Hac Ahmed bin Mustafa. Görüldüğü gibi köle sahiplerinin lâkapları «Ağa, Bey, Paşa, Mütesellim, Müteferrika, Çelebi» gibi ünvanlardır. Bu ünvan ve lâkapları taşıyan kimseler şehrin ileri gelenleridir. Bu da köleye kimlerin sahip olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Köleye ancak belirli bir gelir seviyesini aşan kimseler sahip olabilmektedir. Erkeklerin yanında kadınların da köle ve cariye kullandıkları görülmektedir. Bunlar arasında Raziye Hâtun, Safiye bint-i Mustafa Ağa, Tayyibe Hâtun bint-i Sinan Beğ de bulunmaktaydı. Ayrıca Markre veledi Bâli gibi, zımmîlerden de köle ve câriye kullananlara rastlanmaktadır.

Köle ve câriyeler daha çok aile içi hizmetlerde kullanılıyor ve kendilerine çeşitli meslekler öğretiliyordu. Efendi kölesini istediği gibi kullanabilirdi; onu satabilir, azâd edebilir, hibe edebildiği gibi

11 Ö. Lütü Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I. Cilt KANUNLAR*, İstanbul 1943, s. 223.

başka eşyâlarla da takas edebilirdi. Erkek kölelerin yanında câriyelerin de büyük yekûn teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Taradığımız sicillerden çıkarılan 253 köleden 64 tanesi kadındır. Bu ise toplam kölelerin % 26'sını teşkil etmektedir. Câriyelerin de erkekler gibi daha çok ev işlerinde çalıştırıldıkları anlaşılmaktadır.

A — KONYA ŞER'İYE SİCİLLERİNDE RASTLANAN KÖLELERİN MİLLİYETLERİ

Konya Şer'îye Sicillerindeki belgelerden faydalanılarak hazırlanmış olan Tablo: I'de kölelerin milliyetleri sicillerin tarih sırasına göre gösterilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere kölelerin % 53.7'sinin milliyetleri belirlenememiştir. Milliyetleri belirlenenler arasında çoğunluk -sicillerin diliyle- «Rûsü'l-asl» yani, Rusyalı olanlardır. Rusya'dan gelme kölelerin miktarı 71'dir. Bu da 253 kölenin % 28'ini teşkil etmektedir. Milliyetleri belli olmayanlar arasında da Rusya'dan gelme kölelerin bulunması ihtimali büyüktür. O zaman bu rakam % 35-40'a çıkarılabilir. Acaba Rusya asıllı kölelerin çok olmasının sebebi nedir? Bu sorunun cevabını şöyle vermek mümkündür :

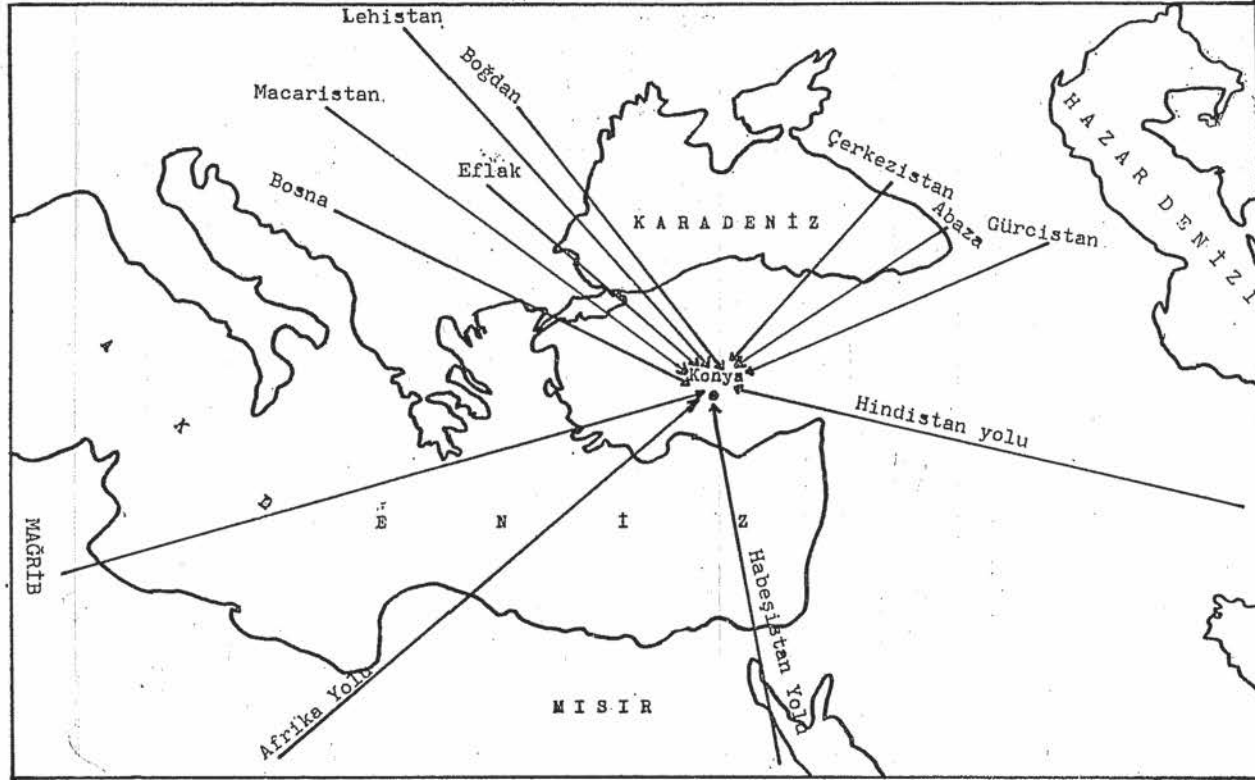
Osmanlılar'da kölelerin başlıca kaynağının savaş esirleri ve ticâret yolları olduğu bilinmektedir. Rumeli'de yapılan savaşlardan bir hayli esir sağlanmaktaydı. Tüccar eliyle getirilen köleler ise çoğunlukla Karadeniz'in kuzeyinden ve doğusundan getiriliyordu : Balkanlar olsun, Rusya'nın güneyi olsun, Kafkas bölgesi olsun, buralar Osmanlılar'dan önce de köle ihrac eden memleketlerdi. Balkan yarımadasından getirilen esirler Gelibolu veya Marmara üzerinden Anadolu'ya getirilmekteydi. Diğerleri ise Karadeniz iskelelerinden ülkeye sokuluyor¹² ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağıtılıyordu. Konya da Anadolu'nun büyük merkezlerinden biri olduğu için tüccarlar tarafından Karadeniz'in kuzeyinden alınan bu köleler -daha fazla kâr amacıyla- buraya getirilip, satılmış olmalıdır. Konya'da Rusya'dan gelen kölelerden sonra çoğunluk zenci kölelerdir. Sicillerde bunlar için «Arab», «Siyah Arab» tabiri kullanılmaktadır. Afrika'nın çeşitli yerlerinden getirildikleri anlaşılan bu köle-

12 Sahillioğlu, *Dokumacı Köleler.*, s. 218.

TABLO : I

KONYA ŞER'İYE SİCİLLERİNDE GEÇEN KÖLELERİN MİLLİYETLERİ

Sicil	Rusî	Lehî	Zenci	Habeş	Macar	Boğdanî	Bosnavî	Gürcü	Qerkes	Eflâkî	Abaza	Hindî	Nemçe	Belli olm	Toplam	Genel Top.												
	e	k	e	k	e	k	e	k	e	k	e	k	e	k	e	k												
D ₉	1	-	-	9	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	10	25	11	36									
M ₂₀	-	-	-	4	-	-	-	-	-	1	2	1	1	1	-	1	1	1	12	8	21	12	33					
C ₁₇	8	2	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	11	2	23	4	27									
D ₁₁	5	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	1	-	-	-	10	2	16	9	25					
M ₂₉	8	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	6	-	18	2	20					
O ₂	5	3	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	2	14	5	19									
D ₁₅	13	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	6	2	21	4	25									
B ₂₄	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	3	5									
C ₂₈	12	2	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	17	7	30	10	40									
C ₂₁	2	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	13	4	19	4	23									
Topl	55	16	3	-	19	1	2	-	1	2	1	-	-	1	4	1	3	1	1	1	1	1	1	97	38	189	64	253
G.T.	71	3	20	2	3	1	1	5	4	3	2	2	1	135	253	253												
%'si	%28	%1.15	%7.9	%0.77	%1.15	%0.37	%0.37	%1.97	%1.56	%1.15	%0.77	%0.77	%0.37	%53.7														

HARİTA : I KÖLELERİN GETİRİLDİKLERİ ÜLKELER

lerin Anadolu'ya ve Konya'ya nasıl getirildikleri hususunda herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Bunların tüccarlar tarafından getirildikleri tahmin edilmektedir. Zenci kölelerin çoğunlukla Habeşistan ve Sudan'dan getirildikleri görülmektedir. Bunlar içinde Mağribîler de bulunmaktaydı¹³. Mağribî Tunus'tan batıda kalan Kuzey Afrika halkından kimselere denirdi¹⁴. Bura halkının köleliği üzerinde durmak gerekir: Çünkü doğuştan müslüman olan bir kimsenin köle olmaması gerekir. Fakat elde edilen bilgiler bunların müslüman olup olmadığını belirleyecek durumda değildir. Sicillerden çıkarılan belgelere göre Konya'da zenci köleler % 7,9, Habeşistanlı köleler ise % 0,77 nisbetindedir (bkz. Tablo: I).

Konya'da yukarıda saydığımız kölelerden başka Balkanlardan getirilen köleler de bulunmaktadır. Bunlar Lehistan, Macaristan, Boğdan, Bosna, Eflâk, Avusturya gibi yerlerdendir (sayıları ve nisbetleri için bkz. Tablo: I). Balkanlı kölelerden başka Gürcü, Çerkes, Abaza ve Hintli kölelere de rastlanmaktadır. Bunların sayısı da pek fazla değildir. Bu kölelerin de Konya'ya nasıl ve ne suretle getirildikleri tespit edilememektedir. Bunların, esir edilip, köle olarak satılmış ve tüccarlar tarafından Osmanlı ülkesine sokulmuş oldukları tahmin edilebilir. Çerkes, Gürcü, Abaza köleler Karadeniz iskelelerinden, Hintli köleler de İranlı tacirler veya güneye ticarete giden yerli tüccarlar tarafından getirilmiş olmalıdırlar¹⁵.

B — KÖLELERİN EKONOMİK DEĞERLERİ

16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılda Konya'da köle fiyatlarının, para değerinin düşmesi ile orantılı olarak arttığı görülmektedir. Köle fiyatlarını etkileyen çeşitli sebepler bulunmaktaydı. Fiyatlar piyasanın arz ve talebine göre değişiklik gösterdiği gibi, kölelerin bolluğunu hazırlayan savaş veya daha başka bir olay sonucu da köle fiyatları değişiyordu. Savaş sonrasında ele geçirilen esirlerin fiyatları, bunlar sahiplerinde iken çok düşükdü. Piyasaya sürülüp, tüccar eline geçtikçe ve her el değiştirmede fiyatlar biraz daha

13 D.9-196-3 (Evâil-i Receb 971/14-23.II.1564).

14 Sahillioğlu, *Bursa'da Köleler.*, s. 93.

15 Sahillioğlu, *Bursa'da Köleler.*, s. 89.

artıyordu. Çünkü bu fiyatlara verilen gümrükler, resimler¹⁶ ve satıcının kârı ekleniyordu. Fiyatları kölenin yaşı, cinsiyeti, kadınlar için güzellik ve erkekler için fizikî güç, hüner ve kabiliyet de etkilemekteydi. Konya'daki kölelerin doğrudan doğruya savaş meydanlarından getirilip satılanlar olmayıp, ikinci üçüncü elden satışlar olduğu görülmektedir. Bu husus şehirdeki köle fiyatlarının yüksek olmasına sebep teşkil etmiş olmalıdır. Köle fiyatlarını düşüren sebepler de vardı: Kaçma eğilimi olan kölelerin fiyatları diğerlerine nazaran daha düşüktü. Çünkü köle almak bir çeşit yatırımdı. Kaçma eğilimi olan köleyi satın almak bu yatırımı tehlikeye sokuyor¹⁷, köle kaçınca yapılan yatırım boşa gidiyordu. Bu sebeple bu tür kölelerin fiyatları diğerlerine nazaran daha düşük oluyordu. Ayrıca çocuk yaştaki kölelerin fiyatları da, kaçma eğilimi olanlarınkilerle aynı seviyedeydi. 17 R.âhir 1092/6.V.1681'de mahkemeye intikal eden bir davadan, bu tarihten yirmi iki sene evvel yani, 1659'da bir çocuk kölenin 15 guruş gibi çok az bir fiyata satıldığı anlaşılmaktadır¹⁸. Fakat çocuk satışlarına pek rastlanmamakta, bunların aneleriyle birlikte satıldıkları bilinmektedir¹⁹.

Burada, araştırma yaptığımız dönemlerde Konya'da köle fiyatları hakkında bazı bilgiler vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz :

Şer'iyeye Sicillerinden faydalanılarak hazırlanan Tablo: II, Konya'da köle fiyatları hakkında bir bilgi vermektedir. Tablo'dan da anlaşılacağı üzere 1562-1699 tarihleri arasında köle fiyatları 2.000 ile 20.000 akçe arasında değişmektedir. 1562-1571 tarihlerinde fiyatlar 2.000 ile 4.000 akçe arasındadır. İstisnaî durumlarda bu rakam 2.000 akçenin altına düşebileceği gibi 4.000 akçenin üstüne de çıkabiliyordu. 1.500 akçeye²⁰ ve 1.800 akçeye²¹ köle bulunabiliyordu.

Bu kölelerin zenci olması, zenci kölelerin daha ucuz olduğu ihtimalini düşündürmektedir. 1562-1571 tarihlerinde 4.000 akçenin üstünde de köle satılabileceğini belirtmiştik: Meselâ, Hasan Çavuş adlı

16 Sahillioğlu, *Bursa'da Köleler.*, s. 111.

17 Sahillioğlu, *Bursa'da Köleler.*, s. 111.

18 C.28-171-2 (17 R.âhir 1092/6.V.1681).

19 Sahillioğlu, *Bursa'da Köleler.*, s. 111.

20 D.9-152-2 (A.âhir 971/18.XI - 16.XII.1563). Veli adında biri Seydi adlı zenci köleyi Süleyman'dan 1.500 akçeye satın almıştır.

21 D.9-133-3 (Ervâhir-i Safer 971/10-19.IX.1563).

TABLO : II
KÖLELERİN FİYATLARI

<u>Tarih</u>	<u>Eskâli</u>	<u>Milli.Cinsi.</u>	<u>Fiyatı</u>	<u>Belge</u>
1.IX.1562	--	-- erkek	2400 akçe	D ₉ -116-2
29.X-7.XI.1562	--	-- kadın	30 altın	D ₉ -204-8
Ocak 1563	--	Tatar erkek	50 altın 1 kaftan	D ₉ -215-2
5-14.III.1563	--	-- erkek	42 altın	D ₉ -231-3
10-19.X.1563	--	Zenci erkek	30 altın	D ₉ -133-3
18.XI-16.XII.1563	Orta boylu bir kulağı delik	Zenci erkek	1500 akçe	D ₉ -152-2
19.I.1564	Genç	-- erkek	120 altın	D ₉ -181-5
Ocak 1564	--	-- kadın	3000 akçe	D ₉ -187-3
22-31.I.1566	--	Rusî erkek	54 altın	D ₉ -81-1
20.XI.1570	--	-- erkek	60 altın	M ₂₀ -72-4
27.V.1571	--	-- erkek	55 altın	M ₂₀ -129-1
25.VI-4.VII.1571	Orta boylu	Bosnavî kadın	2400 akçe	M ₂₀ -143-2
6.VIII.1571	--	Çerkes kadın	73 flori	M ₂₀ -148-1
6.VIII.1571	--	-- kadın	29 altın	M ₂₀ -147-5
21-30.IX.1571	Uzun boylu	-- erkek	110 flori	M ₂₀ -168-5
21-30.IX.1571	--	-- erkek	110 altın	M ₂₀ -168-6
30.XI.1571	Orta boylu sol gözü kör	Zenci erkek	50 altın	M ₂₀ -194-5
19.XII.1571	Kısa boylu	-- erkek	50 flori	M ₂₀ -211-1
5-14.III.1631	--	Eflâkî 2 kadın	30.000 akçe	D ₁₁ -106-4
28.VI-7.VII.1632	--	Rusî kadın	15.000 akçe	M ₂₉ -106-1
Mart 1660	uzun boylu elâ gözlü	Rusî erkek	130 guruş	C ₂ -10-4
12.VIII.1660	--	-- erkek	6.000 akçe	C ₂ -120-1
13.XII.1660	--	-- kadın	12.800 akçe	C ₂ -181-2
8.II.1664	--	-- kadın	10.000 akçe	D ₁₅ -60-2
28.IV.1664	--	-- erkek	11.000 akçe	D ₁₅ -163-4
28.IV.1664	Orta boylu sarışın	Rusî erkek	11.000 akçe	D ₁₅ -139-3
28.IV.1664	Orta boylu sarışın	Rusî erkek	10.000 akçe	D ₁₅ -140-2
11.I.1681	--	-- kadın	90 guruş	C ₂₈ -38-2
15.III.1681	--	-- erkek	70 guruş 1 bargir	C ₂₈ -127-3
6.V.1681(22 yıl önce)	Çocuk	-- erkek	15 guruş	C ₂₈ -171-2
22.V.1681	--	-- erkek	200 guruş	C ₂₈ -217-1
22.V.1681	--	-- kadın	20.000 akçe	C ₂₈ -217-1

birisi, Mahmud Beğ adlı bir başkasına Ali adında genç bir köleyi 120 altına satmıştır²². Bu tarihlerde altının fiyatı 60 akçe olduğuna göre²³ 7.200 akçe gibi büyük bir meblağa satılmış olmaktadır. Ali'nin fiyatının bu kadar yüksek olmasının sebebini genç olmasına bağlamak yerinde olacaktır.

1631-1632 tarihlerinde köle fiyatları 15.000 akçe civarındadır (bkz. Tablo: II). 60-65 senelik bir zaman zarfında fiyatların bu kadar yükselmesi normal olarak karşılanabilir. Fakat daha sonraki tarihlerde, meselâ 1660'da 6.000 akçeye²⁴ ve 12.800 akçeye²⁵ köle satılması, hatta 1664'de köle fiyatlarında devrin rayici 10.000 - 11.000 akçe arasında olması bu pahalılığın nereden kaynaklandığını düşündürmektedir. Bunun sebebi akçenin değer kaybederek altın fiyatlarının artması olmalıdır. Çünkü, 1611-1618 tarihlerinde altının rayici 120 akçe ile 130 akçe arasında iken, 1626-1629 tarihlerinde 180 akçeye ve 1630-1631 senelerinde 200, 1632-1634 yıllarında 220, 1635-1636 yıllarında 240 ve nihayet 1638-1640 yıllarında da 250 akçeye yükselmiş iken 1 Ocak 1641'de yapılan yeni bir sikke tashihi ile altının kıymeti tekrar 120 akçeye düşürülmüştür²⁶. Köle fiyatlarının 1631-1632 tarihlerinde yükselerek daha sonraki tarihlerde tekrar düşmesi altın fiyatlarının yükseldiği döneme rastlamaktadır. Bu sebeple köle fiyatlarının da altına bağlı olarak yükseldiği ve altının değerinin düşmesi ile tekrar ucuzladığı tahmin edilmektedir. 1681 tarihinde fiyatlar tekrar yükselmekte ve 20.000 akçeye kadar çıktığı görülmektedir. Bu tarihlerde normal bir kölenin fiyatı 15.000 akçe ile 20.000 akçe arasında değişmektedir (bkz. Tablo: II).

22 D.9-181-5 (4 C.âhir 971/19.I.1564).

23 Bu tarihlerde altının 60 akçe olduğunu D.9-116-2 numaralı belgeden kolayca anlamak mümkündür. Bu belgede Fazlullah adında biri: «Şemseddin Halifeye 2650 akçeye bir köle satmışım. Kölenin aybı zahir olmağın 250 akçesinden ferağat ettim, 2 altın dahi nakit verdi. Vacibü'l-edâ 38 altın deyni kaldı» demektedir. Buradan kölenin 40 altına satıldığı anlaşılmaktadır. Köle 2650 akçeye satılıp, 250 akçesinden vaz geçildiğine göre 2400 akçeye satılmış olmaktadır. Buradan $2400/40=60$ akçe çıkar.

24 C.2-120-1 (5 Zilhicce 1070/12.VIII.1660).

25 C.2-181-2 (10 R.âhir 1071/13.XII.1660).

26 Ö. Lütfi Barkan, «Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659) I», *Belgeler*, C. III, S. 5-6, Ankara 1968, s. 451.

**C — KÖLE FİYATLARI İLE YİYECEK, HAYVAN
VE GAYRİMENKUL FİYATLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI**

Köle fiyatları ile yine Şer'iyeye Sicilleri'nden çıkarılan ve tablolar halinde gösterilmeye çalışılan yiyecek, hayvan ve gayrimenkül fiyatlarını karşılaştıralım :

1 — Yiyecek Fiyatları

Bu bölümde Tablo: III, 10 Receb 979/28.XI.1571 tarihinde, Tablo: IV, bundan aşağı yukarı 60 sene sonra, Evâhir-i Muharrem 1040/30.VIII - 8.IX.1640 ve 1041/1631 tarihinde, Tablo: V de 40 sene sonra 1081/1670 tarihlerinde konan narhlardan çıkarılmıştır.

Tablo: III'de görüldüğü üzere yiyecek fiyatlarının 1571 tarihinde kıyyesi (okka=1280 gr) 1-2 akçedir. Lahana ve karpuz gibi yiyeceklerin ise 8 kıyyesi 1 akçedir. Tablo: IV'de ise aradan geçen 60 sene zarfında fiyatlarda büyük bir artış olduğu gözlenmektedir. 1630 tarihli olan bu tablo (Tablo: IV) ile Tablo: III karşılaştırıldığında bütün bu yiyecek fiyatlarının 4-8 misli arttığı görülmektedir. 1631-1632 tarihlerinde köle fiyatlarının da arttığını, bunun sebebinin de altın fiyatlarının yükselip, akçenin değer kaybetmesi olabileceğini söylemiştik. 1670 tarihine gelinceye kadar köle fiyatları artarken buna paralel olarak yiyecek fiyatları da artış kaydetmektedir.

2 — Hayvan Fiyatları

Köle fiyatları ile hayvan fiyatlarının karşılaştırılmasında bir fikir vermek gayesiyle Tablo: VI hazırlanmıştır. Burada görüleceği üzere çeşitli alış-veriş davalarından çıkarılan hayvan fiyatlarının da zaman içinde arttığı görülmektedir. 1563 tarihinde bir merkeb ortalama olarak 150-200 akçe arasında iken, 1582'de 250-300 akçeye 1659'da 500-600 akçeye yükseldiği görülmektedir. 1563 tarihinde bir köle 2.000 - 4.000 akçeye satılırken, 1571'de 3.000 - 5.000, 1660'da 10.000, 1664'de 11.000 - 13.000 akçeye, 1681'de ise 20.000 akçeye kadar köle satıldığı görülmektedir. Takip edilirse merkeb fiyatları

TABLO : III

YİYECEK FİYATLARI

10 Receb 979/28. XI. 1571 Tarihli Narh

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>	<u>Fiyatı</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>	<u>Fiyatı</u>
Kara üzüm	1 kıyye	1 akçe	Erik	1 kıyye	2 akçe
Kestane	250 dirhem	1 "	Tahın	1 "	4 "
Leblebi	1 kıyye	1 "	Karıştırılmış Tahın	1.5 "	4 "
Tarhana	2 "	1 "	Soğan	2-4 "	1 "
Ceviz	130 adet	1 "	Çörek(ulu)	--	1 "
Badem	1 kıyye	4 "	Armud	12 "	1 "
Zerdali	250 dirhem	1 "	Lahana	8 "	1 "
Kaysı	1 kıyye	2 "	Karpuz	8 "	1 "
Sarmısak	1.5 "	2 "	Kelek	10 "	1 "
Mercimek	2 "	1 "	Bezir	1 "	2 "
Sirke	1 "	1 "	Kına	130 dirhem	1 "
Buyruz	2 "	1 "			

TABLO : IV

YİYECEK FİYATLARI

Evâhir-i Muharrem 1040/10-19. VIII. 1630 Tarihli Narh

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>	<u>Fiyatı</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>	<u>Fiyatı</u>
Lahana	1 kıyye	1 akçe	Erik kuru su	1 kıyye	4 akçe
Baş soğan	1.5 "	1 "	Kestane	1 "	5 "
Badem	1 "	20 "	Fındık	1 "	10 "
Kuru Üzüm	1 "	5 "	Limon Suyu	1 "	12 "
Kızıl Üzüm	1 "	6 "	Şalgam	1 "	3 "
Leblebi	1 "	4 "	Tuz	1.5 "	1 "
Nohud	1 "	2 "	Koyun eti	1 "	7 "
Bulgur	1 "	3 "	Keçi eti	1 "	6 "
Tarhana	1 "	4 "	Siğir eti	1 "	5 "
Kışniş	1 "	8 "	İç yağı	1 "	7 "
Pekmez	1 "	6 "	Kuyruk yağı	1 "	6 "
Ağda	1 "	7 "	Baş-ayak	--	2 "
Tahın	1 "	16 "	Sade yağ	1 "	22 "
Armud	1 "	3 "	Zeyd yağı	1 "	36 "
Elma	1 "	3 "	Bezir	1 "	12 "
Kuru Kaysı	1 "	5 "			

10 Zilhicce 1040/ 9.VII.1631 Tarihli Narh

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>	<u>Fiyatı</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>	<u>Fiyatı</u>
Nan(ekmek)	220 dirhem	1 akçe	Baş-ayak (koyun)	--	3 akçe
Koyun eti	1 kıyye	7 "	Kuyruk yağı	1 kıyye	4-5 "
Keçi eti	1 "	6 "	Sığır eti	1 "	4 "
Sığır eti	1 "	5 "			

15 Zilhicce 1040/ 14.VII.1631 Tarihli Narh

Koyun eti	1 kıyye	6 akçe	İç yağı	1 kıyye	8 akçe
Keçi eti	1 "	5 "	Baş-ayak	--	6 "
Sığır eti	1 "	4 "	Ciğer	--	6 "
Kuyruk yağı	1 "	5-6 "			

4 R.evvel 1041/ 30.IX.1631 Tarihli Narh

Pirinç	1 kıyye	5-7 akçe	Kaymak	1 kıyye	3 akçe
Bal	1 "	11 "	Zeyd yağı	1 "	2-3 "
Badem	1 "	22 "	Lahana	1.5 "	1 "
Kuru üzüm	1 "	9 "	Kızıl üzüm	1 "	4 "
Mercimek	1 "	4 "	Cevizli helva	1 "	12 "
Tuz	1-2 "	1 "	Haşhaşlıhelva	1 "	12 "
Kuru erik	1 "	5 "	Bulgur	1 "	4 "
İğde	1 "	8 "	Tarhana	1 "	4 "
Kışniş	1 "	10 "	Kestane	1 "	5 "
Fındık	1 "	12 "	Armud	1 "	6 "
Leblebi	1 "	4 "	Elma	1 "	4 "
Pekmez	1 "	8 "	Koyun eti	1 "	8 "
Bezir	1 "	30 "	Keçi eti	1 "	7 "
Trablus sabunu	1 "	30 "	Kuyruk yağı	1 "	7-8 "
Haleb sabunu	1 "	28 "	İç yağı	1 "	10 "

15 C.âhir 1041/ 8.I.1632 Tarihli Narh

Pirinç	1 kıyye	5-7 akçe	Kuru üzüm	1 kıyye	8 akçe
Badem	1 "	30 "	Kızıl üzüm	1 "	9 "
Bal	1 "	20 "	Koyun eti	1 "	9 "
Pekmez	1 "	10 "	Sade yağ	1 "	24 "

Şevvâl 1041/ 21.IV-19.V.1632 Tarihli Narh

Koyun eti	1 kıyye	9 akçe	Zeyd yağı	1 kıyye	28 "
Keçi eti	1 "	8 "	Sade yağ	1 "	26 "

TABLO: V
YIYECEK FİYATLARI

1081/1670 Tarihli Narh

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>	<u>Fiyatı</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>	<u>Fiyatı</u>
Soğan	1 kıyye	1 akçe	Bademli helva	1 kıyye	36 akçe
Sarmısak	1 "	8-10 "	Rengamiz helva	1 "	32 "
Kuru kaysı	1 "	16 "	Kaba helva	1 "	8 "
Kızıl Üzüm	1 "	10 "	Kına	1 "	16 "
Siyah Üzüm	1 "	8-10 "	Tuz	1 "	1 "
Aladağ üzümü	1 "	3 "	Taze Peynir	1 "	8 "
Pekmez	1 "	8 "	Bide ekmek	160 dirhem	1 "
Sirke	1 "	8 "	Somun	160 "	1 "
Bal mumu	1 "	150 "	Simid	130 "	1 "
Badem	1 "	20-40 "	Kerde	130 "	1 "
İğde	1 "	10-12 "	Yağlı kâhi	80 "	1 "
Bezir	1 "	24 "	Bütün bôrek	33 "	1 "
Zeyd yağı	1 "	36 "	Trablus sabunu	1 kıyye	30 "
Kavun	1 "	1 "	Haleb sabunu	1 "	38-42 "
Karpuz	1 "	1 "	İzmir sabunu	1 "	30 "
Pancar	3 "	1 "	Koyun eti	1 "	8 "
Kabak	2 "	1 "	Keçi eti	1 "	7 "
Elma	1 "	2 "	Zeyd yağı	1 "	10 "
Yaban elması	1 "	3 "	İç yağı	1 "	12 "
Lahana	2.5 "	2 "	Baş(koyun)	1 adet	3 "
Lûb inciri	1 "	10 "	Ciğer	1 "	3 "
Menak inciri	1 "	8 "	At nalı	200 dirhem	38 "
Nohut	1 "	5 "	Merkeb nalı	--	20 "
Leblebi	1 "	7 "	Katır nalı	--	38 "
Sakla	1 "	5 "	Ekserî(Çivi)	1 kıyye	48 "
Pirinç	1 "	12 "	Öküz nalı	--	28-40 "
Bulgur	1 "	5 "	Acem ipeği	1 dirhem	6 "
Mercimek	1 "	5 "	İpek	1 "	7 "
Nişasta	1 "	8 "	Pamuk	1 kıyye	62 "

(Kıyye=Okka=1280 gram)

TABLO: VI
HAYVAN FİYATLARI

<u>Tarih</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Fiyatı</u>	<u>Belge</u>	<u>Tarih</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Fiyatı</u>	<u>Belge</u>
24.II.1563	1 Öküz	240 akçe	D ₉ -226-7	3.II.1582	1 İnek(buzağı ile 300 "		M ₂₀ -295-2
Mayıs 1563	1 Merkeb	340 "	D ₉ -27-4	3.II.1582	6 Tavuk 25 akçe		M ₂₀ -295-2
Temmuz 1563	1 Bargir	500 "	D ₉ -104-2	Şubat 1582	2 Öküz 640 "		M ₂₀ -307-4
Eylül 1563	1 Camuz	450 "	D ₉ -121-1	Şubat 1582	8 koyun derisi 40 "		M ₂₀ -307-4
Eylül 1563	1 Bargir	280 "	D ₉ -121-1	Şubat 1582	10 Tavuk 40 "		M ₂₀ -307-4
Kasım 1563	1 Öküz	360 "	D ₉ -151-10	Şubat 1582	12 Koyun 700 "		M ₂₀ -307-4
Kasım 1563	1 Merkeb	120 "	D ₉ -155-4	Şubat 1582	50 Koyun 3000 "		M ₂₀ -310-3
Kasım 1563	1 Merkeb	140 "	D ₉ -181-2	Mart 1582	3 Öküz 700 "		M ₂₀ -314-4
Temmuz 1571	400 Koyun	40'ar "	M ₂₀ -135-2	Mart 1582	2 İnek 500 "		M ₂₀ -314-4
Kasım 1581	1 Öküz	300 "	M ₂₀ -287-2	Mart 1582	1 Merkeb 200 "		M ₂₀ -314-4
Kasım 1581	1 İnek	190 "	M ₂₀ -287-2	Mart 1582	1 Dana 80 "		M ₂₀ -314-4
Kasım 1581	6 Koyun	300 "	M ₂₀ -287-2	Mart 1582	15 Kuzulu Koyun 1000"		M ₂₀ -314-4
Kasım 1581	3 Öküz	600 "	M ₂₀ -284-3	Mart 1582	1 Öküz 300 "		M ₂₀ -315-2
Kasım 1581	13 Keçi	600 "	M ₂₀ -284-3	Mart 1582	1 İnek 200 "		M ₂₀ -315-2
Kasım 1581	2 Öküz	300 "	M ₂₀ -284-2	Mart 1582	1 Düğe 100 "		M ₂₀ -315-2
Kasım 1581	1 İnek	200 "	M ₂₀ -284-2	Mart 1582	1 Deve 1800 "		M ₂₀ -316-3
Kasım 1581	20 Koyun	800 "	M ₂₀ -284-2	Mart 1582	30 Koyun 1800 "		M ₂₀ -316-3
Ocak 1582	2 İnek	500 "	M ₂₀ -293-1	12.IV-10.V.1660	1 Merkeb 700 "		C ₂ -62
Ocak 1582	5 Dana	500 "	M ₂₀ -293-1	11.V.1660	1 Merkeb 500 "		C ₂ -65
Ocak 1582	3 Oğlak	150 "	M ₂₀ -293-1	11.V.1660	1 Bargir 1200 "		C ₂ -65
Ocak 1582	2 At	800 "	M ₂₀ -293-1	10-19.VI.1660	Sıpalı bir kısrak 25 grş.		C ₂ -92
Ocak 1582	1 Merkeb	300 "	M ₂₀ -293-1	17.IX.1660	4 Koyun 400 "		C ₂ -132-4
Aralık 1581	2 Öküz	600 "	M ₂₀ -289-2	17.IX.1660	40 Koyun 5200 "		C ₂ -132-4
Aralık 1581	2 İnek	400 "	M ₂₀ -289-2	12.II.1664	1 Bargir 25 esedi grş.		D ₁₅ -65
Aralık 1581	1 Merkeb	150 "	M ₂₀ -289-2	4.VII.1664	1 Bargir 3400 akçe		D ₁₅ -194
Aralık 1581	6 Koyun	240 "	M ₂₀ -289-2	9.VI.1670	21 Koyun 172'ger "		B ₁₅ -50
3.II.1582	1 İnek	300 "	M ₂₀ -295-1	29.X.1670	1 at 1 at 36 grş.		B ₂₄ -141
3.II.1582	1 Dana	100 "	M ₂₀ -295-1	7.XI.1670	1 Bargir 12 esedi grş.		B ₂₄ -150
3.II.1582	4 Tavuk	20 "	M ₂₀ -295-1	10.XI.1670	1 Bargir 12 "" "		B ₂₄ -150
3.II.1582	2 Çakuz (öküz) 1000"		M ₂₀ -295-2	7.I.1681	3 Koyun 5'er grş.		C ₂₈ -33
3.II.1582	1 Öküz	300 "	M ₂₀ -295-2	22.V.1681	1 Topal at 8 grş		C ₂₈ -217-1

TABLO : VII
GAYRİMENKUL FİYATLARI

174

	D ₉		C ₁₇		D ₁₁		M ₂₉		C ₂		D ₁₅		B ₂₄		C ₂₈		C ₂₁		
c	f	c	f	c	f	c	f	c	f	c	f	c	f	c	f	c	f	c	
E	1000	M	3400	B	90g	A	1500	M	5000	M	7000	M	50eg	B	73.5g	M	83g		
E	4800	E	32eg	E	2000	A	5500	M	1500	M	6000	B	75eg	M	40eg	D	90g		
B	3200	3dy	2000	M	2250	M	2900	B	12000	M	3000	2dT	20g	D	170eg	1.5dT	30g		
F,i	1080	4dy	2500	M	55eg	B	50al.	M	7200	M	6200	8dT	40g	M	22g	1.3dT	70g		
E	3000	M	4000	M	2100	M	2800	M	9000			D	80g	3dT	80eg	3dT	24g		
		1dB	500	M	2300	B	100eg	2dT	2200			M	50g	M	80eg	4dT	35g		
		B.E	2800	B	3000	M	100eg	M	2500			D	650						
		B.E	1000	B	3400	M	1500	M	2600										
				M	13000	B	8900	B	5600										
				M	4500	3dB	2700	T	2600										
				2dT	2000	M	8000	B	2000										
				M	12000	M	4000	M	3500										
				B	6000	D	420	M	11000										
				M	2600	M	7000	M	5000										
				A	25eg	B	5000	M	2600										
						B	3000	T	3300										
								M	7000										
								M	6200										
								B	9300										
								B	8000										
								D	38000										

Kısaltmalar:
c: Cinsi
f: Fiyatı
A: Arsa
B: Bağ
D: Dükkan
E: Ev
M: Müşk
T: Tarla
d: dönüm
i: yıllık icar
y: yer
eg: esedi gurus
g: gurus
al: altın

ile köle fiyatları arasında 10-20 misli bir fark vardır. Aynı şekilde koyun fiyatları ile köle fiyatları arasında da yaklaşık olarak 80-100 kat bir fark gözlenmektedir. Bu da bir köle alabilmek için 80-100 koyuna ihtiyaç vardır, demektir. O devrin önemli bir ihtiyaç hayvanı olan at fiyatları ise ilk zamanlar için 400-500 akçe, daha sonraki tarihlerde ise 3.000 - 4.000 akçe arasındadır. Bu tür karşılaştırmaları artırmak mümkündür. Fakat hepsinde görülecek sonuç aynıdır; köle fiyatları çok yüksektir ve herkes köle alabilecek durumda değildir.

3 — Gayrimenkul Fiyatları

Gayrimenkul fiyatları da hayvan fiyatları gibi alış-veriş davalarından çıkarılmış olup, 1562-1699 tarihleri arasında ihtiva etmektedir. Tablo : VII tetkik edildiği zaman köle fiyatları ile gayrimenkul fiyatları arasında pek fazla fark olmadığı anlaşılır. Hatta köle fiyatlarının bazı durumlarda mülk fiyatlarından daha fazla olduğu müşahade edilmektedir. 1562 tarihinde 1.000 akçeye mesken bulunabiliyor, istisnâ durumlarda 3.000 - 3.200 akçeye mülk satıldığı oluyordu. Bu tarihlerde ise köle fiyatlarının 2.000 - 4.000 akçe arasında değiştiğini daha önce belirtmiştik. Gayrimenkul fiyatlarının 1631-1632 tarihlerinde pek fazla bir artış kaydetmediği görülmektedir. 6.000 - 12.000 akçe arasında mülk satılmışsa da bunlar pek fazla değildir. Bu tarihlerde köle fiyatları gayrimenkul fiyatlarına göre 2-3 kat fazladır. Daha sonraki tarihlerde ise köle ile gayrimenkul fiyatları arasında yine pek fazla bir fark olmadığı görülüyor.

16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılda köle fiyatları 2.000 ilâ 20.000 akçe arasında değişmekte olup, bu tarihler arasında yevmiye miktarı ise 2 ilâ 20 akçe arasındadır. Bu sebeple, neden ancak belli bir gelir seviyesini aşan kimselerin köle sahibi olabildikleri ortaya çıkar.

II — KONYA ŞER'İYE SİCİLLERİNDEN ÇIKARILAN KÖLE DAVALARININ TASNİFİ

16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyıla ait Konya Mevlânâ Müzesi'nde bulunan on adet şer'îye sicilindeki köleler ile ilgili belgeleri şu ana başlıklar altında incelemek mümkündür :

A — ALIŞ-VERİŞ DAVALARI

Ortaçağ İslâm dünyasında ticarî mallar nâtik (konuşur ve canlı) ve sâmit (konuşmaz ve cansız) diye ikiye ayrılmaktaydı²⁷. Nâtik mallar köleler idi. Bunlar, İslâm Hukukuna göre eşya cinsinden ve sahiplerinin tasarrufundaki metaldır. Kısaca köle mülkiyete, hukukî muamele ve tasarruflara konu olması bakımından eşya gibidir; alınıp-satılabilir, hibe edilebilir, kiralanabilir, miras veya vasiyete, tek veya müşterek mülkiyete konu olabilir²⁸, cihaz olarak devredilebilir²⁹.

Araştırma yaptığımız devrede Konya'da köleler bu tür tasarruflara konu olmuşlar, ticaret malı olarak alınıp-satılmışlardır. Satışı yapılan ve kadı kayıtlarına geçen köleler daha çok efendileri veya onların vekilleri tarafından satılanlardır. Tüccar eliyle satılanlara pek rastlanmamaktadır. Bunun sebebi tüccar eliyle satılanların tescil ettirilmesine gerek duyulmaması olmalıdır. Çünkü tüccar kölesini pazarda satmakta ve sattığı her köle için de devlete belirli miktarda vergi ödemektedir³⁰. Bu sebeple kayıtlara geçenler daha çok efendileri tarafından satılan kölelerdir. Bunların yanında efendilerinin vekilleri tarafından yapılan satışlara da rastlanmaktadır: Meselâ, Hasan adında biri ibâkât eden (kaçan) Mübârek bin Abdullah adında zenci kölesini satması için oğlu Ahmed'i vekil etmiş, o da bu köleyi Hasan Çavuş bin Himmet'e 24 altına satıp, parasını almıştır³¹. Aynı şekilde; Konya'da, Edirne'nin Sultan Bayezid Mahallesi'nde oturan Musa Beşe bin Abdullah'ın vekil Ahmed Ağa bin Hüseyin, Musa Beşe'nin kölesi orta boylu, açık kaşlı, kara elâ gözlü Yusuf bin Abdullah'ı vekâleti hasebiyle Ahmed Çelebi'ye 60 guruşa satmıştır³².

Satışlar daha çok efendiler tarafından ve peşin para ile yapılmaktadır. Meselâ, Zühre nâm Hatûn, kısa boylu, Bosnavîü'l-asl Ka-

27 Sahillioğlu, *Bursa'da Köleler.*, s. 72-73.

28 Hamidullah - Aydın, *a.g.m.*, s. 128.

29 Th. W. Juynboll, «Abid», *I.A.*, C. I, İstanbul 1978, s. 111.

30 Barkan, *Kanunlar.*, s. 38, 223; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, s. 127.

31 D.9-142-4 (Evâsıt-ı R.evvel 971/28.X - 7.XI.1563).

32 C.21-180-2 (18 Şevvâl 1110/19.IV.1699).

mer adlı câriyesini Mehmed Çavuş'a 2.400 akçeye satmış ve parasını da peşin olarak almıştır³³.

Satışların bazılarının da vâde ile yapıldığı görülmektedir. Vâdeler kısa süreli olabileceği gibi uzun süreli de olabiliyordu. Hasan Çavuş adlı biri Ali adlı emred (bıyıkları yeni terleyen, fakat yüzünde sakalı olmayan) kölesini Mahmud Beğ'e 4 C.âhir 971/19.I.1564 tarihinden yirmi beş gün vâde ile 120 altına satmıştır³⁴. Yine aynı şekilde; Abdi adlı kişi, Hüseyin adında bir başka kişiden 80 altına 970 senesi Zilkadesinin 12'sinden 120 gün vâde ile bir câriye satın alıp, Duduoğlu Mahallesi'ndeki evini ve bağını rehin koymuştur³⁵. Bu belgeden anlaşıldığına göre bazı hallerde alıcı satıcıya bir güvence vermek durumunda kalıyor, o zaman da ya gayrimenkûl ya da çeşitli malları rehin olarak göstermek ihtiyacını duyuyordu. Bunu da kadı huzurunda belirterek bir nevi senet yapmış oluyorlardı. Bazı hallerde de rehin yerine kefil gösterildiği oluyordu : Şemseddin Halife, Fazlullah'dan 2650 akçeye bir köle almış, borcuna da Debbag Ali bin Mustafa kefil olmuştur³⁶.

Köle alım-satımlarının çeşitli kurallar içinde yapıldığı ve kurallara uyulmadan yapılan satışların geçersiz sayıldığı görülmektedir. Satıcı sattığı kölenin kendisine tekrar iade edilmemesi için kölesinin her türlü kusurunu belirtmek zorunda idi. Eğer belirtmez de daha sonra kölenin kusurlu olduğu alıcı tarafından anlaşılırsa, alan kimse kadıya başvurarak satışın iptalini isteyebiliyordu: Hüseyin nâm kişi, Veli'den satın almış olduğu Bilâl adlı zenci kölenin sarâsı tuttuğu için satışın iptalini istemiş, yapılan araştırmada şahitlerin de kölenin sarâlı olduğunu belirtmeleri üzerine satış iptal edilerek, köle efendisi Veli'ye geri iade edilmiştir³⁷. Aynı şekilde, Konya'da Mevlânâ Celâleddin evlâdından Hüseyin Efendi ibn Hasan Çelebi, Kâsım bin Mehmed'i dava ederek, otuz gün önce Kâsım'dan 15.000 akçeye satın aldığı Rûsü'l-asl Kâmile adlı câriyenin hâmile olduğunu iddia ediyor. Kadı tarafından gönderilen Aişe adlı Hatûn Kâ-

33 M.20-142-2 (Evâhir-i Safer 979/15-24.VII.1571).

34 D.9-181-5.

35 D.9-27-3 (Evâsıt-ı Zilkade 970/1-9.VII.1562).

36 D.9-116-2 (2 Muharrem 970/1.IX.1562).

37 M.20-65-5 (Evâhir-i C.evvel 978/21-30.X.1570).

mile'yi muayene etmiş, doksan günlük hâmile olduğu anlaşılınca satış iptal edilip, câriye sahibi Kâsım'a iade edilmiştir³⁸.

Satışı yapılan kişinin köle olması şarttı. Hür insanın satışı geçersiz olduğu gibi, hürriyeti bir şarta bağlanmış olan kölelerin de satışı geçersizdi. Meselâ, mükâteb veya müdebber köle satıldığı zaman geçersiz sayılmakta, köle kadıya başvurarak mükâteb veya müdebber olduğunu iki şahit ile ispat ederse satış iptal edilmekteydi. Aynı kaide hür insanın satışı için de geçerliydi; iki inamlır şahit ile hür olduğunu ispatladığı takdirde, hürriyeti iade edilir ve alıcılar ödedikleri parayı geri alırlardı. Buna da «semenle rucu» denilmekteydi. Ahmed bin Mustafa adlı genç kendisinin Mısırlı ve hür olduğunu, Yörük taifesinden Mustafa Beğ adlı kimsenin kendisini ayarlıp kaçıranak Hüseyin nâm kimseye zorla sattığını, onun da Hasan'a, Hasan'ın Seyid Mustafa Çelebi'ye sattığını belirtmiş ve hür olduğunu iki şahit ile ispat etmesi üzerine hürriyeti iade edilmiş, satıcılar tarafından alınan paralar zincirleme olarak birbirine ödenmiştir³⁹.

Yapılan satışlar para mukabilinde olduğu gibi kölelerin çeşitli mallarla da takas edildikleri görülmektedir: Mahmud adlı birinin babası, Kıbrıs Beğlerbeği Çavuş Başu Mehmed Ağa'dan 20 floriye bir câriye alıp, karşılığında bal ve yağ göndermiştir. Fakat gönderilen gemi korsanlar tarafından soyulduğu için mallar yerine varmamıştır⁴⁰. Yine Kütahya sâkinlerinden Mehmed bin Ahmed İlğün kasabasından Yunus bin Abdurrahman'a Ali adındaki kölesini hibe ediyor ve karşılığında da 1 tüfek ve 1 re's bargir alıyor⁴¹. Kölelerin karşılıksız alarak hibe edildikleri de görülmektedir⁴². Hatta köleler borca karşılık olarak alıcıya devredilebildikleri gibi⁴³, başkasının

38 M.29-106-1 (Evâsıt-ı Zilkade 1051/12-21.II.1642).

39 D.15-236-2 (12 R.evvel 1075/3.X.1664).

40 M.20-127-2 (Evâsıt-ı Muharrem 979/6-15.VI.1570).

41 C.20-30-3 (25 Receb 1070/6.IV.1660).

42 D.11-107-2 (Evâil-i Şaban 1040/5-14.III.1631), Pirebi Mahallesi sâkinlerinden Hasan Ağa bin Abdülmennân karısı Rûkiye Hatun'a kendi mülkünde olan Rûsü'l-asl Piyâle adlı kölesini ve yine Rûsü'l-asl Canfedâ adlı câriyesini hibe etmiştir.

43 D.11-106-4 (Evâil-i Şaban 1040/5-14.III.1631), Bir önceki dipnotta adı geçen Hasan Ağa'nın karısı Rûkiye Hatun'a 30.000 akçe borcu vardır. Borcunun ödenmesi karşılığında kendi mülkünde olan Eflâk asıllı iki câriyesini karısına devretmiştir.

kölesini kendi kölem diye satanlar da oluyordu⁴⁴. Yine bu tür satışlar da geçersiz sayılmakta, köleyi alan satıcıya ödediği parayı geri alıyordu.

Bütün bunlar köle alım-satımının çeşitli kurallar çerçevesinde yapıldığını, kurallara uyulmadan yapılan satışların geçersiz olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca satışlar belli bir formalite gerektirmemekte, her satış kadiya tescil ettirilmemektedir.

B — AZAD DAVALARI

Arabça «itk» olan azadın kelime anlamı kurtulmuş, kurtulan⁴⁵ kişi demektir. İstilahta ise köleye efendisi tarafından hürriyetinin bağışlanması hadisesidir⁴⁶.

Burada İslâm dininin köle azadıyla ilgili olarak koymuş olduğu bazı hükümleri vermekte fayda görmekteyiz: İslâm kölelere iyi muamele edilmesi hususunda bir çok hükümler ortaya koymuştur. Kur'an-ı Kerim: «Allah'a ibadet ediniz ve kullarına da iyi muamelede bulununuz...»⁴⁷ demektedir. Ayrıca Hz. Muhammed (SAS) de esirlere ve kölelere iyi muamele edilmesini emreder. Bir hadis-i şeriflerinde: «Esirlere yediğinizden yediriniz, giydiğinizden giydiriniz ve onlara kuvvetleri fevkinde bir şey emretmeyiniz»⁴⁸ buyurmaktadırlar.

İslâm dini köle ve câriye azadını teşvik ederek, bunların sayısını azaltmaya çalışmıştır. İslâm, köle azadını salih amel ve ahirette ecir mucip bir fiil olarak telakki etmektedir. Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (SAS), kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması hu-

44 C.21-191-2 (26 Şevvâl 1110/27.IV.1699).

45 Muallim Nâci, *Lügât-i Nâci*, İstanbul 1978, s. 6.

46 Sahillioğlu, *Bursa'da Köleler.*, s. 78.

47 Nisâ: 21. Ayrıca esirlere ve kölelere iyi muamele edilmesini emreden başka âyetler de bulunmaktadır. Nisâ: 36, Nûr: 33, Muhammed: 4 gibi.

48 Juynboll, *e.g.m.*, s. 113; Hz. Muhammed'in (SAS) kölelere iyi muamele edilmesi hususunda pek çok hadisi mevcuttur: «Sizden bir kimse kölem veya câriyem demesin, oğlum kızım desin», «Bir adamın kölesi kardeşidir, amcasının oğludur». Buna benzer daha pek çok hadis bulunmaktadır: *Sahih-i Buhari Tercümesi* (Kâmil Miras), İstanbul 1940, C. VII, s. 597, 625 vd.

susunda birçok hükümler ortaya koymuşlardır⁴⁹. İslâm azad etmeyi teşvik ettiği gibi bazı hallerde günahlar için kefâret olarak köle azadını emretmiş⁵⁰ ve bunu çoğunlukla yeminin yerine getirilmemesinden doğan şahsî bir ceza olarak kanunlaştırmıştır⁵¹. İslâm kölelik yollarını azalttığı gibi azadlık yollarını da çoğaltmıştır. Azad yollarından biri de zekât müessesesi olup, kölelere de zekâttan hisse verilmesi emredilmiştir⁵². Kölelere zekâttan hisse ayrılması İslâmın bu müesseseyi koruduğu iddialarını çürütmekte, ayrıca kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması için mücadele ettiğini ispatlamaktadır.

İslâm'da azad etmenin türlü yolları vardır. Bunlar; karşılık beklemeden sahibi tarafından azad edilmek, kölenin bir bedel mukabilinde nefsinin satın alması (mükâtebe), efendinin kendi ölümünü kölenin hürriyetine şart koşmuş olması (tedbîr) ve Ümm-i veled (çocuk anası)'in azadı. Burada, bu azad türleri hakkında bilgi vererek, Konya Şer'îye Sicillerinden çıkarılan belgelerden misâller gösterilecektir.

49 Kur'an-ı Kerim'de köle azadı ile ilgili hükümlerden bazıları şunlardır: Bakara: 177, Nisâ: 92, Nûr: 33, Mücâdele: 3-4; Hz. Muhammed (SAS) de hadislerinde: «Her kim mü'min bir boyunu hürriyete kavuşturursa, Allah hürriyete kavuşturulan kişinin her uzvuna karşılık hürriyete kavuşturan o adamın bir uzvunu ateşten azad eyler», *Sahih-i Müslim ve Tercümesi* (Çev: Mehmet Sofuoğlu), C. IV, İstanbul 1388/1969, s. 448. Köle azadı ile ilgili diğer hadislerden bazıları da aynı eserin 476, 477 ve 496'ıncı sahifelerinde; *Sahih-i Buhari Tercümesi*, C. VII, s. 600, 605; Ebu'l-hasan el-Maverdî, *Ahkâmü's-Sultanîye* (Çev: Ali Şafak), İstanbul 1976, s. 136; Ebu Yusuf, *Kitabü'l-Harac* (Çev: Ali Özerk), İstanbul 1970, s. 141'de bulunmaktadır.

50 Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Ankara 1954, s. 81; Köle azadını gerektiren hususlar hakkında bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Sosyal Açıdan İslâm Tarihi I*, İstanbul 1969, s. 250; Hamidullah - Aydın, *a.g.m.*, s. 130-131.

51 Josoph Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş* (Çev: Mehmet Dağ - Abdülkadir Şener), Ankara 1977, s. 137.

52 Yunus Vehbi Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, İstanbul 1972, s. 268; Zekâtın verileceği yerler hakkında bilgi için bkz. aynı eser ve *Kitabü'l-Harac*, s. 141; *Ahkâmü's-Sultanîye*, s. 136; A. Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, Ankara 1963, s. 217.

1 — Karşılıksız Azad

Bu tür azadlarda köle sahibi kölesinden hiçbir karşılık beklemeden, Allah rızası için azad etmektedir. Sicillerde bu azad «hasbeten lillâhil azîm» şeklinde ifade edilmektedir. Konya'da köleler umumiyetle bir karşılık beklemeden azad edilmekteydiler. Azad edilen bu kölelere de azad edildiklerine dair bir belge verilmekteydi. Bu belgeye de «itk-nâme» adı verilmekte olup, umumiyetle köleler bu itk-nâmeleri bir nüsha yapıp boyunlarına takarlardı⁵³.

Azadlık, satışlar gibi her zaman tescil ettirilmemektedir. Kölenin azad olabilmesi için sahibinin «sen hürsün» demesi kâfi idi. Bunu kadı huzurunda söylemesine gerek yoktur. Eğer köle hür olduğunu tescil ettirmek isterse, kadı huzurunda ve iki şahit önünde bu azad hadisesi tescil edilir, köle hürriyetini kazanırdı. Köleler azadlıklarını tescile pek ihtiyaç duymuyorlardı. Azad edildiğini dört ay sonra tescil ettirenler olduğu gibi, on beş sene sonra tescil ettirenler de görülmektedir. Azadlığın tescili sonuçları bakımından önemliydi. Eğer azadlı yer değiştirmek veya başka bir yere yolculuk yapmak ihtiyacını duyarsa bunu tescil ettirmesi, kendisini çeşitli zorluklardan koruması bakımından önemli idi. Çünkü yolculuğa çıkacak olan azadlı, yolda abd-i âbık (kaçkun köle) diye yakalanıp, hürriyetini ispat edinceye kadar çeşitli zorluklara maruz kalacağından azadlığını tescil ettirmek kendisi için önemli idi. İşte bu zorlukları hesaba katmış olacak ki, Bursa'ya gitmek isteyen Ferruh bin Abdullah adlı mu'tak efendisi ile kadıya başvurup, hürriyetini tescil ettirmiştir⁵⁴.

Sicillerden çıkarılan kölelerle ilgili bütün belgelerde kölelerin boyları, ten rengi, göz rengi, kaşının açık veya çatık olması, saç-sakal rengi, varsa yarası ve beni, milliyeti gibi vasıfları belirtilmekte, herhangi bir karışıklığa meydan verilmemeye çalışılmaktadır.

Karşılıksız olarak yapılan azadlardan birkaç misâl verelim:

«Budur ki, mahmiye-i Konya sâkinlerinden olup, hâlâ Zülkadriye Beğlerbeğisi olan Mehmed Paşa hazretleri orta boylu, ak be-

53 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, C. II, s. 10.

54 D.9-218-2 (Evâil-i C.âhir 970/26.I - 5.II.1563).

nizli, açık kaşlı, şehlâ (şaşı), Rusiü'l-asl işbu bâisü'l-kitâb Lâlegül bint-i Abdulvahhab mahzarında ikrar-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip, câriye-i memlûkem olan Lâlegül'ü hasbeten lillâhil azîm ... malımdan i'tâk ve mülkümnden itlâk edip rakikden ihrâc ve kazây-ı hürriyete idhâl eyledim. Min ba'd sâir ahrâr-ı asliyyin gibi hür olup, kendi nefesine mâlike ve malının tasarrufuna kâdire ola. Üzerinde mevâli üzerine sâbit olan hakk-ı velâdan gayri hak kalmadı dedikde müşarünileyhin ikrârını merkûme Lâlegül tasdik etmeğin itkına hükm birle mâ vak'a gibbü't-taleb ketb olundu»⁵⁵. Belgede adı geçen Zülkadriye Beğlerbeğisi Mehmed Paşa adı geçen câriyeden başka Abaza asıllı Perihân bint-i Abdulvahhab, Rusya asıllı Revânî bint-i Abdulvahhab, Mücellâ bint-i Abdulvahhab adlı câriyeleri ile Piyâle bin Abdullah ve bunun küçük oğlu Siyavuş adlı kölelerini de karşılıksız olarak azad etmiştir⁵⁶.

Allah'ın rızasını kazanmak için köleyi satın alıp, azad edenler de oluyordu. Bunlardan biri de Eceoğlu demekle marûf olan Mehmed Ağa bin Hamza'dır. Mehmed Ağa, daha önce kölesi iken küffâra esir düşen uzun boylu, elâ gözlü, Rusiü'l-asl Ali bin Abdullah'ı küffârdan 130 guruşa satın alıp, karşılıksız olarak azad etmiştir⁵⁷.

Konya'da müslümanlar gibi zimmîler de köle kullanabiliyor, onları alıpsattıkları gibi azad da edebiliyorlardı. Bir zimmî olan Bâli, orta boylu, elâ gözlü, Rusiü'l-asl Gülîstan bint-i Abdullah adlı câriyesini azad etmiştir⁵⁸.

Kölelerin nafakaları, giyecek ve diğer ihtiyaçları efendileri tarafından karşılanıyordu. Hatta kendi kölesini evlendirerek azad edenler de bulunmaktadır⁵⁹.

Azad edilen köle ve câriyeleri çırılçıplak yaratıklar olarak düşünmemek gerekir. Azad edilen kölelere hürriyetleri bağışlanan efendileri tarafından evler ve çeşitli eşyalar verildiği gibi ileriki hayatlarında sıkıntıya düşmemeleri için ekip biçecekleri tarlalar ve

55 D.11-121-3 (Evâil-i C.âhir 970/26.I - 5.II.1563).

56 D.11-121 ve D.11-127.

57 C.2-10-4 (Receb 1070/13.III - 11.IV.1660).

58 C.2-108-3 (Evâsıt-ı Zilkade 1070/21-30.VII.1659).

59 M.29-104-4 (Evâsıt-ı Şevvâl 978/8-17.III.1571). Hoca Veli, Yusuf bin Abdullah adlı kölesini evererek azad etmiştir.

bağlar da verilmekteydi: Konya'nın Pürçekli Mahallesi sâkinlerinden olan el-Hac Halil azad ettiği Ken'an bin Abdullah adlı kölesine aynı mahallede bulunan bir bab sahanlık ile Kovanağzı'nda bulunan bağını ve bir evlik arsasını hibe etmiştir⁶⁰.

Hacı Emir Mahallesi'nden Kerime bint-i Mehmed Çavuş adlı hatun orta boyu, sarışın, Rusiü'l-asl Mümtaz bint-i Abdullah adlı câriyesini azad edip, kendisine iki sahan, bir büyük tencere, bir sandık, bir yorgan, bir döşek, iki kilim, iki balar, bir tas, dört lengeri ve aynı mahallede bulunan bir tabhânesini hibe etmiştir⁶¹.

Azad ettiği kölelerine hayvan verenler de görülmektedir: Konya'nın Pürçekli Mahallesi sâkinlerinden Tuzcu Kara Ahmed Beğ ibn Mehmed azadlı câriyesi olan açık kaşlı, sarı elâ gözlü, orta boylu Şahbaz bint-i Abdullah ve bunun küçük oğlu Mustafa'ya beş koyun vermiştir⁶².

2 — Mükâtebe

Mükâtebe; sözlük anlamı karşılıklı mektuplaşmak, yazışmak demektir⁶³. İstilahta ise, kölenin bir bedel mukabilinde kendisinin hürriyetini satın alabilmesini temin gayesiyle yapılan bir anlaşma şekli⁶⁴ olup, kitâbete bağlanan köleye «mükâteb», köle ile kitâbet akd eden efendiye de «mükâtib» denilmektedir⁶⁵.

Bu usul eski Arap adetlerinden olup, İslâm şeriatine geçmiş⁶⁶, İslâm dini bu usulü kanunlaştırarak yaygınlaştırmıştır. Çeşitli ayet ve hadislerde bu usul efendilere tavsiye edilmekte, bedelini vermek isteyen kölelerin bu isteklerinin kabul edilmesi emredilmektedir⁶⁷.

60 C.28-99-1 (2 Safer 1092/21.II.1681).

61 C.28-99-1 (Evâil-i C.evvel 1071/1.9.II.1661).

62 C.21-119-2 (12 Şaban 1110/13.II.1699).

63 *Lügât-i Nâci*, s. 824.

64 Barkan, *Tereke Defterleri*, s. 25.

65 *Sahîh-i Buhârî Tercümesi*, C. VII, s. 631.

66 Juynboll, *a.g.m.*, s. 113.

67 Nûr: 33. Bu âyette: «Kölelerinizden hür olmak için bedel vermek isteyenlerin, onlarda bir iyilik görürseniz, bedel vermelerini kabul edin. Onlara Allah'ın size verdiği mallardan verin» denilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber (SAS) de çeşitli hadislerinde azad edilecek kölelere yardım edilmesini emret-

Mükâtebe bedelini efendi ile köle birlikte belirler, bu bedel üzerinde anlaşılammaması halinde bedel kadı tarafından tespit edilirdi. Anlaşma yapıldıktan sonra efendi bu anlaşmayı tek taraflı olarak bozamaz, ancak kölenin isteği üzerine bozulabilirdi. Mükâteb köle satılmadığı gibi hibe de edilemez⁶⁸, borcunu ödeyeceği için kendi hesabına çalışabilir, hatta efendi köleşini kendi hesabına çalışmaya zorlayamaz. Aynı zamanda efendi mükâteb câriyesi ile cinsî münasebette bulunamaz. Mükâtebe bedeli belirli bir miktar para olabileceği gibi kölenin efendisi hesabına bir süre çalışma mecburiyeti de olabilir. Köle belirlenen meblağı ödedikten veya belirlenen süre çalıştıktan sonra süre bitiminde kendiliğinden azad olur⁶⁹.

Mükâteb köle, mükâtebe müddeti içinde çalışmak, ticaret yapmak, almak-satmak ve kazanmakta serbesttir. Eğer borcunu ödeyecek kadar kazandığı halde, mal düşkünü olduğundan bedelini verip de hürriyetini kazanmaya yanaşmıyorsa veya tenbelliğinden dolayı kazanmamış, fakat kazanmaya her bakımdan kabiliyetliyse kadı bu köleyi parasını ödemeye veya çalışmaya zorlayarak hürriyetine kavuşmasını sağlar⁷⁰.

Konya'da kölelerin mükâtebe davalarına konu oldukları görülmektedir. Şer'îye Sicilleri'nde tescil edilen mükâtebe davalarında «kesmek» fiilinden yararlanılmakta, efendi kölesini «kitâbete kesmek»tedir. Bu konunun daha iyi görülebilmesi için mükâtebe davalarına bir misâl verelim:

«Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki, Karye-i Gödene'den Muhyiddin İmâm bin İlyâs meclis-i şer'a abd-i memlûki olan Mübârek bin Abdullah nâm Arab ile hazirân oldukda, ikrâr ve itirâf kılub, işbu Mübârek nâm Arabımı tarih-i kitâbdan binbeşyüz akçeye *kitâbete kestim*, şu şart üzere ki, tarih-i kitâbdan dört yıla değin her yılın üçyüz yetmişbeş akçe vire, bedel-i kitâbeti temâm eyledikde azad ola, şöyle ki, değer olan vech-i azad bedel-i kitâbet olan meblâğ-ı mezbûru

miştir. «Zekâtın 1/8'ini azad olacak köleye verin» buyurmaktadır. İslâm hukukunda Şâfiî ve Ebû Hanife'ye göre, yazılı anlaşma yapan kölelere anlaşma miktarınca azadını sağlayacak kadar zekât verilir. İmâm Mâlik'e göre ise köle satın almak ve bunları azad etmekte kullanılır. *Ahkâmı's-sultâniye*, s. 136.

68 Hamidullah - Aydın, *a.g.m.*, s. 131.

69 Sahillioğlu, *Bursa'da Köleler.*, s. 78-80.

70 M. Raif Ogan, *İslâm Hukuku*, Ankara 1956, s. 54.

virmeğden âciz olursa yine kulum ola dediğın mezkûr Mübârek vech-i meşrûh kitâbeti kabul edip vâki'-i hâl bi't-taleb defter olundu»⁷¹.

Burada kitâbete kesmek tabiri bir mukavele anlamını taşımakta olup, herşey efendinin elindedir.

Kitâbet anlaşması her iki tarafın da yararına idi. Mükâtebeden kölenin beklediği bir an evvel hürriyete kavuşmaktır. Efendi açısından ise, hürriyete kavuşma ümidi köleyi işine ve efendisine daha sıkı bir şekilde bağlayacak, kaçma eğilimi kırılacak ve köleyi almak için yatırdığı parayı onu zâyi etmeden geri alabilecektir⁷². Böylece efendi, hem köleyi azad etmekle Allah'ın rızasını kazanacak, hem de parasını geri alabilecektir. Eğer köle bu meblâğı ödemeyip acz gösterirse anlaşmayı feshetme selâhiyetine sahiptir. Bu durumda mükâteb kul tekrar köle statüsüne düşmektedir. Yukarıda gördüğümüz kitâbet anlaşmasında bunu görmek mümkündür. Mübârek bin Abdullah belirlenen meblâğı ödeyemediği takdirde tekrar efendisi Muhiddin İmâm bin İlyâs'ın kölesi olacaktır. Yine aynı şekilde Şeyh Sadre'd-Din Mahallesi sâkinlerinden Derviş Ahmet bin Süleyman kitâbete kestiği kölesi acz gösterince tekrar köle statüsüne geçirmiştir⁷³.

Yukarıda mükâtebe anlaşmalarının belli bir meblâğı ödemek veya belli bir süre hizmet karşılığı olabileceğini söylemiştik. Araştırma yaptığımız tarihler arasında Konya Şer'îye Sicilleri'nde rastladığımız mükâtebe anlaşmaları da bu iki şekilde yapılmaktaydı. Bunları kısaca belirtelim.

a — Belli bir meblâğı ödemek :

Bu tür mukavelelerde köleler, bu parayı kazanmak için efendisinin yanında kalma mecburiyetinde olmayıp, efendisinin yanından ayrılmakta, serbestçe çalışabilme imkanına kavuşmaktadır. Hatta ticarete atılmakta⁷⁴, böylece efendisine ödeyeceği parayı kazanma yolları bulmaktaydılar.

71 D.9-110-1 (17 Zilhicce 970/9.VIII.1563).

72 Sahillioğlu, *Dokumacı Köleler.*, s. 223.

73 C.21-177-3 (15 Şevvâl 1110/16.IV.1699).

74 Sahillioğlu, *Bursa'da Köleler.*, s. 77.

Köleler mükâtebe bedelini aylık taksitler halinde ödedikleri gibi daha önce verdiğimiz davada da görüleceği üzere yıllık taksitler halinde de ödeyebiliyorlardı. Bazı hallerde de köle eline para geçtikçe ödemektedir. Bunun yanında tüm meblâğı kazanıp bir anda ödeyenler de bulunmaktadır :

İç-il sancağında Sinanlı kazasına tâbi Emsi nâm karye sâkinlerinden el-Hac Seyid Abdülhalim bin Ali, Konya'da meclis-i şer'a gelip orta boylu, açık kaşlı, sarışın, gök elâ gözlü Rusiü'l-asl Ali bin Kâsım mahzarında şöyle demiştir: «Ali benim kulum idi, bundan evvel kendisini rızasıyla elli gurusu üzerine kitâbete kesmiştim, zikr olan elli gurusu bana teslim etti, ben dahi alıp, kabul ettim, böylece malımdan azad eyledim, bundan böyle sâir ahrâr-ı asliyyin gibi hür olsun»⁷⁵.

b — Belli bir süre hizmet :

Sicillerden çıkarılan mükâtebe davalarının çoğunluğunu bu tür davalar teşkil etmektedir. Bu anlaşmalarda hizmet süresinin belli bir sınırı yoktur. İki sene hizmetten sonra azad olabilecekler bulunduğu gibi, on sene hizmetten sonra azad olabilecekler de bulunmaktadır. Bu hizmet süresi efendi tarafından belirlenmekte, süre belirlenirken de kölenin değeri göz önüne alınmaktadır. Umumiyetle kölenin yaptığı hizmetin karşılığı, onu alırken ödenen paranın tutarından daha az olmamaktaydı. Bu hizmet süresi 6-10 sene arasında değişmektedir.

Bazı durumlarda köle, bu tür mükâtebe anlaşmalarında da acz gösterip, anlaşmanın iptalini istemek mecburiyetinde kalmaktadır: Seyh Sadreddin Mahallesi sâkinlerinden Derviş Ahmet bin Süleyman, Şâhin bin Abdullah adındaki kölesini iki sene evvel, altı sene kitâbete kesmiş, Şâhin de bunu kabul etmiştir. Bir buçuk sene hizmet etmiş, sekiz aydan beri de bu hizmetten kaçmaktadır. Kölenin hizmetten kaçması üzerine Derviş Ahmet dava etmektedir. Şâhin ise cevabında «benim nikâhımda hür asıllı bir zevcem ve bir çocuğum var. Bu hizmet süresinde ben onların nafakalarını temin edemiyorum. Eğer bunların nafakalarını efendim temin ederse kitâbeti ka-

75 C.28-109-1 (17 Safer 1092/9.III.1681).

bul ediyorum, temin etmezse kabul etmiyorum» demektedir. Derviş Ahmet ise nafakaları temini kabul etmediğinden anlaşma feshedilmiş, Şâhin tekrar köleliğe dönmüştür⁷⁶.

Bazan da efendi kitâbete kestiği kölesinin durumunu tescil ettirmek ihtiyacını duymaktadır. Bu, efendinin kölesine bir güven hissi vermek istemesinden doğmuş olabilir. Abdi bin Eyûb kadı huzurunda, kölesi Hayrullah bin Abdullah'ı dört yıl kitabete kestiğini, bir yıl hizmet ettiğini ve geriye üç yıl kaldığını belirtmektedir⁷⁷.

Mükâtebe anlaşmalarında belirlenen süre tamamında kölelerin kendiliğinden azad olduklarını belirtmiştik. Kölelerin hürriyetlerini kazandıktan sonra sıkıntıya düşmemeleri için, karşılıksız olarak azad edilen kölelerde olduğu gibi, bunlara da efendileri tarafından çeşitli mallar hibe ediliyordu⁷⁸.

3 — Tedbîr

İslâm hukukunda azad şekillerinden biri de «tedbîr» dir. Tedbîr; efendinin kendi ölümünü, kölenin azad olmasına şart koşmuş olmasıdır⁷⁹. Meselâ, efendi kölesine: «Ben öldüğüm zaman sen serbestsin» derse bu kölenin hürriyete kavuşması sahibinin ölümüne bağlıdır. Efendi öldüğü zaman köle hür olur; varisler bunu ister kabul etsin, ister etmesin kölenin hürriyetine kimse mâni olamaz. Çünkü şart yerine gelmiş olur⁸⁰. Tedbîr anlaşmalarında da kitâbete olduğu gibi köle sahibi verdiği sözden dönemez, hatta efendi herhangi bir hukukî muamele ile müdebber kölesini başkasına devreder. Mükâtebin aksine müdebber köle, daha önce de olduğu gibi efendisine hizmet etmekle mükelleftir. Efendi müdebber câriyesi ile cinsî münasebette bulunabilir, dilediği takdirde başkasıyla evlendirilebilir. Bu durumda doğan çocuklar da annelerinin statüsündedirler⁸¹.

76 C.21-177-3 (15 Şevvâl 1110/16.IV.1699).

77 D.9-21-4 (Evâhir-i C.âhîr 970/13-22.II.1563).

78 Konyalı Ahmet bin Mahmut, mükâtebeden azad ettiği kölesi Hasan bin Abdullah'a bir samanlık, bir kilâr ve bir miktar havluyu ihtiva eden mülkünü hibe etmiştir. C. 21-61-2 (10 C.âhîr 1110/14.XII.1698).

79 *Lugât-i Nâci*, s. 739.

80 Yavuz, *a.g.e.*, s. 269.

81 Hamidullah - Aydın, *a.g.m.*, s. 131.

Araştırma yaptığımız şer'îye sicillerinde iki tür tedbire rastlanmıştır. Bunlar: a - Tedbîr-i Mutlâk, b - Tedbîr-i Mukayyed'dir.

a — Tedbîr-i Mutlâk :

Bu tedbîr türü bir nevi vâsiyet durumundadır. Tedbîr-i mutlâk ile müdebber edilen köle, efendinin ölümü halinde, eğer kölenin o günkü değeri sahibinin terekesinin üçte birini aşmıyorsa hemen azad olurdu. Fakat kölenin değeri terekenin üçte birini aşmıyorsa, köle aradaki farkı efendisinin mirasçılarına ödemek zorundaydı⁸².

Bazı hallerde kölelerle mirasçılar arasında anlaşmazlık çıkmakta, bu durumda köle kadıya baş vurarak, durumun incelenmesini istemektedir. Kuzgunkavağı Mahallesi'nden iken vefat eden Hüseyin bin Ebubekir orta boylu, sarışın, Rusiü'l-asl genç kölesini ölümünden iki sene evvel tedbîr-i mutlak ile medebber eylemiştir. O öldükten sonra ise varisleri bunu köle olarak çalıştırmak istiyorlar. Genç köle ise kendi fiyatının muhallefatın üçte birinden az olduğunu, muhallefatın üçte birinin kâfi olduğunu ileri sürerek dava açıyor. Bunun üzerine kadı huzurunda iki şahitten bu durum sorulunca şahitler de kölenin ikrarı lehinde şahitlik etmiş ve böylece kölenin hürriyetine hükm olunmuştur⁸³.

Yine Konya'nın Hacı Emir Mahallesi sakinlerinden olan Mehmed Efendi bin Abdülgaffar ölümünden önce kölesi Şahin bin Abdullah'ı evlendirip, tedbîr-i mutlak ile müdebber eylemiş, fakat varisler Şahin'i de diğer muhallefata dahil edip bölüşmek istemektedirler. Bunun üzerine Şahin kadıya başvurarak mu'tak olduğunu iddia eder. Yapılan araştırmada mirasın üçte birinin kölenin fiyatından fazla olduğu anlaşılınca Şahin'in hürriyetine hükm olunur⁸⁴.

Efendinin ölümü ile birlikte varisler ve köle beraberce kadıya giderek kölenin hürriyetini tescil ettirmekteydiler⁸⁵. Bazan efendi ölümünü beklemiyor tedbîr ettiği kölesini karşılıksız olarak azad ediyordu. Bunlardan biri de Mevlânâ Abdülgaffar Efendi bin Ali

82 Sahillioğlu, *Bursa'da Köleler.*, s. 80.

83 C.17-152-5 (Evâhîr-i C.âhîr 1037/14-23.II.1628).

84 C.28-49-3 (28 Zilhicce 1091/18.I.1681).

85 M.29-53-2 (5 Ramazan 1051/8.XII.1641).

Efendi'dir. Daha önce tedbîr-i mutlak ile müdebber eylediği kölesi Hasan bin Abdullah'ı hasbeten lillâhil azîm azad etmiştir⁸⁶.

b — Tedbîr-i Mukayyed :

Tedbîr-i mukayyed vasiyetten farklıdır. Bunda efendi hayatta iken kölesinden istifade gayesini gütmektedir. Efendi kölenin azadını kendi ölümüne bağlamamakta ölümünden önce herhangi bir hususun gerçekleşmesine bağlamaktadır. Meselâ: «Bana ecel geldikten kırk gün mukaddem»⁸⁷ şeklinde, ölümünden belli bir zaman önce azad olmak şartı ile köleliği sonuçlandırmaktadır. Böylece kölesini ölümüne kadar hizmetinde tutmakta, ölümü ile hürriyet vaad etmektedir.

Orta boylu, gök ela gözlü, açık kaşlı, ak benizli, Rusiü'l-asl Siyavuş bin Abdullah, Konyalı el-Hac Hasan bin Ali'nin kölesidir. el-Hac Hasan ölünce varisi olan emmisi oğlu Hasan bin İsa Siyavuş'u köle olarak çalıştırmak istemektedir. Siyavuş ise kadiya başvurarak: «Efendim el-Hac Hasan tarih-i kitabdan beş sené mukaddem hal-i hayatında ve kemâl-i akl ve sıhhatında müslümanlar huzurunda beni *tedbîr-i mukayyed* ile müdebber eyledi, şöyle dedi:» bi emrillâh-i tealâ bana ecel geldikten kırk gün mukaddem malımdan azad ol». «O vefat etti, şimdi mu'tak mı» deyince durum şahitlerden sorulmuş, şahitler de Şahin'in ikrarı lehinde konuşunca hürriyetine hükm olunmuştur⁸⁸.

4 — Ümm-i Veled

İslâm hukukunda câriye için düşünülmüş bir azad şeklidir. İslâm hukukunda evlenmemiş câriye sahibininin metresi, odalığı durumundadır. Fakat köle, kadın sahibine karşı bu durumda olamaz, kadının kendi kölesine nefsinin teslim edemez ve onu azad etmedikçe onunla evlenemez⁸⁹. Şeriata göre câriye ile sahibi arasında nikâha lüzûm yoktur, sadece cinsî münasebet kâfidir. Fakat şariat, köle-

86 C.17-65-2 (Evâil-i Şevvâl 1037/4-13.VI.1628).

87 C.17-127-4 (Evâhir-i Zilkade 1038/11-20.VIII.1629).

88 Bir önceki dipnottaki belge.

89 Ansay, *a.g.e.*, s. 79.

ler arasında nikâhın meşrûyetini kabul ettiği için, sahiplerinin izni ile hür veya câriye iki kadın ile nikâhlanabilir⁹⁰.

Yukarıda evlenmemiş câriyenin sahibinin metresi, odalığı durumunda olduğunu belirtmiştik. Efendilerin câriyeleri ile ilişkide bulunmaları bir takım hukukî sonuçlar doğurmaktadır. Câriye sahibinden bir çocuk doğurduğu zaman ümm-i veled (çocuk anası) durumuna geliyordu; çocuğun ölü veya diri doğması durumu değiştirmemektedir. Efendinin çocuğun kendinden olduğunu kabul etmesi yeterli olmakta, efendi bu sözünden dönmemektedir⁹¹. Çocuk doğuran câriye efendisi hayatta olduğu müddetçe gene onun câriyesi olarak kalıyor, diğer çocuksuz câriyelerden daha üstün bir durumda bulunuyordu. Ümm-i veled satılamaz, herhangi bir şekilde başkasına devredilemez, bunun yerine onun değeri nisbetinde para ödenirdi. Efendi ümm-i veledten ancak azad ederek veya mükâtebe akti ile kurtulabilmektedir. Fakat onun rızasını almadan başkasıyla evlendirebilir⁹². Bu suretle sahibinden çocuk doğurmuş olan câriye, sahibinin ölümü ile derhal ve kesin bir şekilde hürriyetini kazanır. Câriye, doğan çocuğun efendiden olduğunu iki şahit ile isbat edemezse ne muhalefattan çocuğuna bir hisse alabilir. ne de ümm-i veled olarak azad olabilirdi⁹³.

5 — Azad Edilen Köleler Üzerinde Efendinin Hakları

Burada azad edilen köleler üzerinde efendinin ne gibi haklara sahip olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Azadlık, köle efendi ilişkilerini sona erdirmiyor, kölelik bağları yerine bu sefer bir çeşit velâyet bağı doğuyordu. Bu, kan bağı dışında olup, efendiyi azad ettiği kölenin mirasçısı durumuna getirmektedir. Sicillerde efendi kölesini azad ettikten sonra «sâir ahrâr-i asliyyin gibi hür olup kendi nefesine mâlik ve malının tasarrufuna kâdir olsun, üzerinde mevâlî üzerine sâbit olan *hakk-ı velâdan gayri* hak kalmadı» demektedir. Bu da azad edilen kölenin her türlü hürriyete sahip olup, malının tasarrufuna kâdir olduğunu göstermektedir. Azad edilen köleler is-

90 Juynboll, *a.g.m.*, s. 111-112.

91 Barkan, *Tereke.*, s. 26.

92 Schacht, *a.g.e.*, s. 138.

93 C.28-76-1 (11 Muharrem 1092/1.II.1681).

tedikleri işi yapabilmekte, kendi kazancını istediği gibi sarf edebilmektedir. Fakat, yine falanın azadlısı olarak tanınmakta ve efendisinin ismi ile anılmaktadır.

Yukarıda efendinin azad ettiği kölenin mirasçısı durumuna geldiğini belirtmiştik⁹⁴. Eğer efendi hayatta değil ise bu defa efendinin yakınları, yani onun varisleri kölenin mirasçısı oluyorlardı. Azad edilen köleler bunu bildiklerinden hayatta kalan kimselerinin sıkıntıya düşmemeleri için onlara mal varlıklarını vasiyet veya bağış yoluyla devretmekte, bunu da tescil ettirmektedirler. Çünkü kendisi ölünce efendisinin de varisleri bulunmuyorsa terekesi beytü'l-mâl eminleri tarafından beytü'l-mâl intikal ettirilmekteydi⁹⁵. Fakat azadlının varisleri bulunuyorsa beytü'l-mâl eminleri bu mala müdahale edememektedirler.

C — HÜRRIYETİ İSBAT DAVALARI

Konya Şer'îye Sicilleri'nden çıkarılan hürriyeti isbat davalarını iki sınıfa ayırmak mümkündür. Bunlar: a-Hür iken kaçırılıp, köle olarak satılanlar, b-Azad edildikleri halde köle olarak kullanılmak istenenler.

a — Hür iken kaçırılıp, köle olarak satılanlar :

Bunlar memleketlerinden kaçırılıp köle olarak satılanlardır. Çeşitli vaatlerle veya cebren yerlerinden kaldırılarak⁹⁶ köle olarak satılanlar, eğer hürriyetlerini isbat edemezlerse bu statüde ömür boyu kalırlardı. Bu felaketi yaşamamak için birinci veya ikinci satışlarından sonra kadıya gelerek hür asıllı olduklarını isbatlama yoluna gittikleri anlaşılmaktadır. Bunlar hürriyetlerini isbatlamak için kendilerini, ana-babalarını ve memleketlerini tanıyan iki inandır şahit göstermek mecburiyetindeydiler. Hür oldukları anlaşılırsa bunların

94 Bu hususta güzel bir misâl: Konya sakinlerinden olup, Kocakapuluzâde demekle marûf Ömer Ağa, azad ettiği Zülfikâr ölünce, onun alacaklısından velâyeti hasebiyle 2.000 akçeyi talep etmektedir. C.21-161-5 (5 Şevvâl 1110/6.IV.1699).

95 C.21-108-1 (3 Şaban 1110/4.II.1699) ve C.21-161-1 (5 Şevvâl 1110/6.IV.1699).

96 C.21-244-2 (15 Zilhicce 1110/15.VI.1699).

satışları geçersiz sayılıp hürriyetleri iade edilmektedir. Satanlar ise aldıkları paraları birbirlerine zincirleme olarak ödemek durumunda kalıyorlardı.

Memleketinden kaçırılıp satılanlara birkaç misâl verelim :

Çeşitli vaâtlarla Mısır'dan getirilip, daha sonra zorla satılan Ahmet bin Mehmed hürriyetini isbat etmek için kadiya gelenlerden biridir. Yörük tâifesinden es-Seyid Mustafa Çelebi bin es-Seyid Mehmed bu genci ayardarak kaçırmış, zorla Hüseyin adında birine satmıştır. Hüseyin Hasan'a, o da Seyid Mustafa Çelebiye 76 kıyye dühan (tütün), bir gümüş hançer, bir kılıç, bir bargir, bir aba ve 13 esedî guruşa satmıştır. Ahmet kadiya gelerek Mısırlı ve hür asıllı olduğunu iki şahit ile ispat edince hürriyeti iade edilmiş satıcılar da aldıkları paraları birbirine geri ödemişlerdir⁹⁷.

Bir başka kişi de Serez'in Yenihamam mahallesinden kaçırılarak köle diye 110 floriye satılan Hacı Behram'dır. Bu da iki şahitle ana ve babasının Serezli Ayşe ve Mahmud olduğunu ispatlayınca hürriyetine kavuşmuştur⁹⁸.

Memleketlerinden kaçırılanlar arasında hürriyetini ispatlamak için dört ay sonra kadiya gelenler olduğu gibi birkaç el değiştirdikten ve aradan uzun yıllar geçtikten sonra gelenler de vardır.

b — Azad edildikleri halde köle olarak kullanılmak istenenler :

Bunları azad edildikleri halde ya azad eden efendileri veya ölen efendilerinin varisleri tarafından kullanılmak istenenler teşkil etmektedir. Bunlar kadiya başvurarak azad edildiklerini ispatlayıp bunu tescil ettirmek durumunda kalıyorlardı. Hürriyetlerini ispatlayabilmek için efendisinin kendisini azad ettiğine dair iki şahit göstermeleri halinde hür oluyorlardı. Şer'iyeye Sicillerinde rastladığımız davalardan anlaşıldığına göre hürriyetini ispata çalışanlar arasında bir-iki sene önce azad edilenler olduğu gibi on-onbeş sene önce azad edilenler de bulunmaktadır⁹⁹. Efendilerinin ölümü ile va-

97 D.15-236-2 (12 R.evvel 1075/3.X.1664), C.21-87-1 (6 Receb 1110/8.I.1699).

98 M.20-168-5 (Evâil-i C.evvel 979/21-30.IX.1571).

99 Ali bin Abdullah adlı genci efendisi İlyas bin Abdi 1 sene evvel [D.15-238-3 (25 R.evvel 1075/17.X.1664)]; Eftân bint-i Abdülvahhab adlı câriyeyi,

rislerinin kendilerini köle olarak kullanmaya zorlamaları bunları azad edildiklerini ispata ve tescile zorlamıştır.

D — ABD-İ ÂBIK (KAÇAK KÖLE) DAVALARI

Efendilerinin hizmetindeyken kaçan kölelere «Abd-i Âbık» denilmektedir. Kaçak köle tutan kimse bunu yavacı veya beytü'l-malcilere teslim etmekte, bunlar da köleyi muhafaza altına almaktadırlar. Kaçak köleyi muhafaza eden kişiye de yavacı adı verilmektedir. Kaçak kölelerin durumlarını düzenleyen çeşitli kanunlar çıkarılmıştır. Bu hususta 1518 tarihli Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi'nde şöyle bir hüküm bulunmaktadır: «Abd-i âbık tutulsa yavacı olan, abd-i âbıkı tutub getürene yirmi akçe virmek adet olmuştur, âbıkın mevlâsı gelicek bir günlük yoldan kaçmışsa altmış akçe ve üç günlük yoldan ya da daha ziyâde yoldan kaçmışsa yüz akçe mustuluk virir ve kulun kadı takdir eylediği nafakasını ve bunlardan gayri abd-i âbık'ı tutub getürene virdiği yirmi akçeyi dahi âbıkın mevlâsından alırlarmış Merhûm Hüdâvendigâr tâbe serâh ol yirmi akçeyi yavacı yanından emreylemiştir anın üzere mukarrer kılındı»¹⁰⁰. Kanundan da anlaşıldığına göre kaçan köleyi kim yakalarsa yakalasin onu yavacıya teslim etmek mecburiyetinde idi. Yavacı köleyi getirene mustuluk bahşisi ödemekte olup, bu bahşiş yirmi akçedir.

Kaçak kölelerin yakalanmaları ve yakalandıktan sonraki durumları bir nizama bağlanmıştı. Yakalanan köleler yavacı veya beytü'l-mâl eminaleri tarafından kadı huzuruna çıkarılır, nereden kaçtıkları ve sahiplerinin kim olduğu sorulurdu. Bunlar köle olduklarını kabul edip, sahiplerinin isimlerini ve kaçtıkları yerleri söyleyince «sahibi zuhur edinceye kadar» veya «müddet-i örfiyesi» tamam oluncaya kadar kadı tarafından belirli bir nafaka takdir edilip, yavacıya teslim edilirdi¹⁰¹. Kölelere bağlanan nafakalar tarihlere

Mehmet Ağa 2 sene evvel [M.29-2-2 (19 C.âhir 1051/25.IX.1641)]; Şâhin bin Abdullah'ı mevlâsı el-Hac Ahmet bin Ali 10 sene evvel [C.21-38-1 (11 C.evvel 1110/15.XI.1698)]; Dilâver bin Abdullah'ı Süleyman Beğ 15 sene evvel [C.2-204-3 (Evâhir-i C.evvel 1071/22-31.I.1661)] azad ettikleri halde hürriyetlerini ispatlama cihetine gitmişlerdir. Bunların sayısını artırmak mümkündür.

100 Barkan, *Tereke.*, s. 43.

101 Bu hususta güzel misâller vardır: M.29-154-1; M.29-91-2; C.21-196-1 vs.

göre değişiklik göstermektedir¹⁰². Emaneten yavacıya teslim edilen kölelerin yavada bekleme süreleri de belirlenmiş idi. Sicillerde bu süre «sahibi zuhur edinceye yahud müddet-i örfiyesi tamam oluncaya kadar» şeklinde ifade edilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere yakalanan köle sahibi gelinceye kadar veya yavada bekleme süresi doluncaya kadar bekletilmektedir. Yavada bekleme süresi köle ve câriyeler için üç ay idi¹⁰³. Bu müddet zarfında kölenin sahibi çıkıp, iki şahit ile kölenin kendine ait olduğunu ispatlarsa, o zaman kanunun belirttiği şekilde yavacı köleyi tutup getirene ödemiş olduğu mustuluk bahşisini ve kadı tarafından takdir edilen nafakaları efendiden tahsil etmektedir¹⁰⁴. Eğer bu müddet zarfında sahibi çıkmazsa köle açık artırmaya çıkarılır, üç gün süre ile dellâl pazarda gezdirir, üçüncü günü en yüksek fiyatı verene satılırdı. Satış bedeli bir müddet daha saklanır, sahibi çıkmadığı takdirde hazineye kalırdı¹⁰⁵. Yavada bekleme süresi içinde sahibi çıkmayıp satılan fakat, satıldıktan sonra sahibi çıkan köleleri efendileri fermânın diliyle: «kanûn-ı kadîm-i sipâhi mucebince» bulunduğu yerde alırdı¹⁰⁶.

Kaçma eğiliminin erkeklerde daha fazla olduğu görülmekte, bununla birlikte kaçan kadınlara da rastlanmaktadır. Köleler kaçarken efendilerinin para, at, katır, tüfek gibi işlerine yarayacak mallarını da çalmakta idiler¹⁰⁷. Bunlar yakalanınca eşyalar da elle-

102 970 tarihinde iki akçe nafaka takdir edilirken (D.9-214-1) 1051-1052 tarihinde 5-8 akçe (M.29-91-2, M.29-154-1) 1074-1075 tarihinde 11 akçe (D.15-174-3, D.15-175-5, D.15-206-2), 1080 tarihinde 16 akçe (B.24-28-1) ve 1092-1110 tarihlerinde de 16 akçe (C.28-198-3, C.28-242-1) nafaka takdir edilmektedir.

103 Barkan, *Kanunlar.*, s. 26, 68, 199, 287.

104 C.28-135-3 (12 R.evvel 1092/2.IV.1681).

105 Sahillioğlu, *Bursa'da Köleler.*, s. 112.

106 973 tarihli bir fermân buna güzel bir misâldir: Kölesi kaybolan Mevlânâ Muhyiddin arz-ı hâl ile Padişah'a başvurmuş, kölesinin yavada satıldığını, alanın ise kendisine vermek istemediğini bildirmiştir. Bunun üzerine fermân gönderilip: «Daha önce yavada satılan kul, kanûn-ı kadîm-i sipâhi mucebince alınmazdı. Şimdi kendi kulu olduğunu bulunduğu yerde şer'ile ispat eyleserse alveresiz» denilmektedir. D.9-81-1 (Evâil-i Receb 973/22-31.I.1566).

107 Anadolu eşkiyasının te'dibine memur edilen Yusuf Paşa'nın kölesi Ahmet Ladik'ten kaçarken efendisinin iki al at, bir kır at (pusatıyla), bir bargir, iki kılıç, iki tüfek, bir sarık, bir kavuk, bir gömlek ve bir donunu çalarak kaçırmıştır. D.15-185-3 (14 Zilhicce 1074/8.VII.1664).

rinden alınıp, efendilerinin zuhurunda kendisine teslim edilmektedir¹⁰⁸.

Kaçak köleler arasında Türkçe bilmediği için nereden kaçtığı ve sahibinin ismi belirlenemeyen kölelere de rastlanmaktadır. Konya'da beytü'l-mâl zabiti olan Mehmet Ağa, Sadullah adında zenci bir köle yakalamış, yakaladığı bu köleyi de kadı huzuruna getirerek, sahibinin kim olduğu ve nereden kaçtığının belirlenmesini istemiştir. Fakat Sadullah Türkçe bilmediği için nereden kaçtığı ve sahibinin kim olduğu anlaşılammıştır. Bunun üzerine köle sahibinin zuhuruna kadar bekletilmek üzere 8 akçe nafaka ile Zabıt Mehmet Ağa'ya teslim edilmiştir¹⁰⁹.

E — DİĞER KÖLE DAVALARI

Konya Şer'îye Sicilleri'nde yukarıda saydığımız köle davalarından başka davalara da rastlanmaktadır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

a — Kölelerin karıştığı yaralama ve katl davaları

Köleler bazan sahiplerini veya başka birini yaraladıkları, hatta katl ettikleri gibi kendileri de bu tür yaralama ve cinayetlere kurban gitmekteydiler. Bu hadiselerin bir kaza sonucu olduğu gibi kasıtlı olarak da yapıldığı görülmektedir. Meselâ; Hızoğlu diye tanınan Fazlı Beğ zengin bir kişi olacak ki, Kulaksız Dilâver, Rıdvan, Sakalsız Dilâver, Yusuf ve Macar adlarında beş tane kölesi vardır. Bu köleler -sebebi belli olmayan bir kırgınlıkla- bir gece Fazlı Beğ misafirleri ile birlikte evinde otururken evi basıp, ateşe vermişler ve efendileri ile birlikte zevcesini ve misafirlerini katletmişlerdir¹¹⁰.

Sahibinin babasının, kendisinden çift sürmeye gitmesini isteyen Yusuf adındaki köle, bu isteğe kızarak bıçakla adamın üzerine saldırıp, sol küreği üzerinden yaralamıştır¹¹¹.

108 bkz. bir önceki dipnottaki belge.

109 M.29-91-2 (Gurre-i Zilkade 1051/1.II.1642).

110 C.28-13-1 (2 Zilkade 1091/24.XI.1680) ve C.28-38-2 (14 Zilhicce 1091/5.I.1681).

111 D.15-138-4 (5 Şevvâl 1074/1.V.1664).

Bir kaza sonucu çevresindekileri yaralayan kölelere de rastlanmaktadır. Belvirân kazasına tâbi Erkâlan nam karyeden Mustafa Ağa ibn Mehmet'in kölesi Hasan, tüfekte Mustafa Halife ibn Halil Efendi'yi bir kaza sonucu başından yaralamış, bunun üzerine Mustafa Halife kadıya gelerek dava açmıştır. Fakat bir tülbent, bir sarık, ve üçbuçuk guruş alarak davasından vaz geçmiştir¹¹².

Kölelerin bu tür davalara kurban gittikleri de görülmektedir. Konya'nın Sakahâna Mahallesi'nden İbrahim Çelebi bin el-Hac Şaban'ın kölesi Şahin 8 Mayıs 1681 tarihinden 18 gün önce kaybolmuştur. Aramalardan sonra cesedi Ferhuniye Mahallesi'ndeki Emirler Mezarlığı'nda bulunur. Bunun üzerine mahkeme tarafından Mevlânâ Abdülkadir ibn Mahmut Efendi keşfe göndermiş, yapılan keşif neticesinde Şahin'in ayaklarının ve kollarının kesilmiş olduğu, başının ise bulunmadığı bildirilmiştir¹¹³.

b — Kölelere nafaka takdiri

Efendi başka yerde olup da kendi nafakalarını temin edemeyen kölelere de kadı tarafından nafaka bağlandığı görülmektedir. Bu paralar daha sonra efendi dönünce ondan tahsil edilmektedir.

Konya'nın Aksinle Mahallesi'nden olup, ahar diyarda olan Halil Beğ'in zevcesi Saliha bint-i el-Hac İsa nam Hatun kocası aleyhine dava açarak nafakalarını temin edemediklerini bunun için kendisine ve Halil Beğ'in kölesi Ken'an ve câriyesi Şahbaz'a nafaka bağlanmasını talep etmektedir. Yapılan araştırmadan sonra Halil Beğ'in başka yerde olduğu, karısı ve kölelerinin kendi nafakalarını temin edemedikleri anlaşılınca, zevcesi Saliha'ya yevmî beşer akçe, kölesi Ken'an ve câriyesi Şahbaz'a yevmî 15'er akçe nafaka bağlanmış olup, Halil Beğ'in dönüşünde bu paraların kendisinden tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır¹¹⁴.

112 C.21-68-2 (23 C.âhir 1110/27.XII.1698).

113 C.28-171-1 (19 R.âhir 1092/8.V.1681).

114 C.21-4-3 (15 Ramazan 1096/15.VIII.1685).

c — Köleye darb ve işkence

Konya'nın Şekerfûrûş Mahallesi sâkinlerinden Fatma bint-i Şaban nam hatun Ahmet bin Süleyman'ı dava ederek : «... ben hürüm, fakat zevcim Şahin, Ahmet'in kölesidir. Ahmet zevcim Şahin'i haksız yere çarpmıha gerip, işkence etmekte iken kurtarmak ve rica etmek üzere yanına vardığımda ardıç odunu ile bana dahi vurup, dizimi ve sair azamı kara-bere ettikten sonra, bıçakla üzerime hücum edince kaçıp elinden kurtuldum» demektedir¹¹⁵. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere kölelerine kötü muamele eden efendilere de rastlamak mümkündür. Bu belgede ilginç olan başka bir hadise daha vardır ki, o da, erkek köle ile hür kadın evliliğidir. İslâm hukukunda hür bir kadın, kendi mülkü olmamak kaydıyla erkek bir köle ile evlenebilmektedir. Bu da İslâm cemiyetinde köleye ne kadar değer verildiğini göstermesi bakımından önemli bir hadisedir.

115 C.21-176-1 (15 Şevvâl 1110/16.IV.1699).